

GLAVA V

(LIKOV I ISTAKNUTIH BORACA PRVE VOJVOĐANSKE UDARNE BRIGADE)

ONI SU DOPRINELI USPESIMA BRIGADE

Na ratnom putu Brigade svaki borac, desetar, komandir, komandant, komesar, bolničarka, referent, ekonom intendant, vezista, šifrant, miner, obaveštajac, izviđač, šef i poverenik OZN-e dao je svoj najveći mogući doprinos.

Poseban doprinos efikasnijem radu, boljoj organizaciji i borbenoj veštini nesebično su pružili kadrovi iz jedinica Operativne grupe Vrhovnog štaba raspoređeni u našu Brigadu posle pete neprijateljske ofanzive.

Osim na vojne i političke dužnosti u četama i bataljonima, u novoformirani Politodel raspoređeni su Arsa Mijović, Ljubica Đorđević i Maksim Goranović. Na dužnosti načelnika Štaba Brigade bili su Mileta Đukić i Periša Grujić. Rukovođenje intendanturom od Boška Jokića Mila preuzeli su Marko Radošević i Franjo Vidaček, da bi posle njih te dužnosti obavljali Momir Šoronja i Stevan Večerinac, najspособniji intendanti bataljuna — Sremci.

Organizaciju obaveštajne službe uspostavio je čeda Jovanović, do tada borac Prve proleterske brigade. Na dužnosti u ovoj službi bili su i Janko Radanović, Vujadin Nećak, Ivan Romac i Rade Banjeglav, koji je rukovodio ovom službom u Brigadi do kraja rata.

Delovanjem Odeljenja za zaštitu naroda rukovodio je Jova Ivančejtić. Nasledio ga je Momir Bugarski. Pomoćnik je bila Nada Vidicki Zlata.

Za organizaciju i funkcioniranje veza odgovorni su bili Bora Laušević i Branko Petković čiča.

Dužnost šifranta Brigade obavljala je uspešno Zora Živković — Mali Bratana do tada referent saniteta.

Na održavanju i funkcionisanju materijalno-tehničkih sredstava Štaba Brigade i sanitetskog voda odgovorno i savesno je radio prvoborac August Marušić Slovenac.

Poseban doprinos organizaciji saniteta: u izvlačenju i transportu ranjenika u obradi rana i lečenju, u zdravstvenom prosvjećivanju boraca, u borbi protiv tifusa i drugih zaraznih bolesti, u održavanju opšte i lične higijene, zdravlja i čuvanju života boraca neopsiv i ogroman doprinos dale su danonočno i u svim prilikama naše bolničarke i referenti saniteta.

Pri obavljanju tih i sličnih zadataka isticale su se drugačice iz saniteta i «bolnica proleterskih jedinica: Ana Ćirin Beba, Kosa Jegdić, Dragica Matković, Rosa Gajić, Janja Rak, Bosa Bosnić-Jeremić i druge bolničarke koje su u Brigadu raspoređene po završetku pete fašističke ofanzive.

Po umeću, zalaganju i rezultatima nisu za njima zaostajale referenti saniteta i bolničarke Vojvođanke: Olga Duran, Vera Mirjana Čalenić Crna, Bogdanka Budisavljević Boka, Zora Živković-Mali Bratana, Milena Vozarević-Prodanović, Ruža Božić, Kosa Stanojčić, Katica Dobrić, Jelica Vasić Beba, Smilja Puzić-Đurašević, Nada Čolaković, Sofija Marić, Ljuba Stanković, Jelica Vukelić, Mira Dragojević, Ljubica Šuljmanac-Panić, Zuzana Đovčoš, Slavica Ilić i sve ostale. Na kraju rata sanitetom Brigade i bataljona rukovodile su: Katica Dobrić-Štukelj, Draginja Badanjac, Mara Jović, Zorica Ljubičić-Šuljmanac, Marija Dračar Mitrovčanka, Mara Čavić.

Po posebnom doprinosu pomte se i lekari: Dušan Savić Doda, Mirko Kos, Stjepan Herceg i drugi.

Svakako, najveći doprinos ukupnim rezultatima borbe Brigade, njenom ugledu kod naroda, priznanjima koja je dobila od viših štabova i Vrhovnog štaba, da li su oni koji su u borbi položili svoje živote i prolivali svoju krv njeni ranjenici i invalidi.

Iako je ta istina nepobitna ipak se u tom pogledu izdvaja grupa njenih najviših rukovodilaca.

MARKO PERIČIN KAMENJAR, prvi komandant Brigade Kamenjar je bio oličenje čoveka iz Srema i Vojvodine. Veliki rodoljub, jednostavan, pristupačan i duhovit. U najvećoj meri izražavao je mentalitet i karakteristike čoveka vojvođanskog podneblja.

Do rata je završio osnovno obrazovanje, izučio kolarski zanat i obavio vojnu obavezu.

Učio je od života kroz koji je koračao izoštreng sluha otvorenih očiju. Sve što je tako naučio, video i čuo, pamtio je i koristio u borbi kao borac, komandir i komandant.

Učestvovao je u oslobađanju komunista robijaša iz Kaznionice u Sremskoj Mitrovici.

Voleo je narod, ljude, saborce. Pamtio ih je po požrtvovanju, hrabrosti, žrtvovanju života, po ranama, krvavim tragovima iz bosih stopala na snegu i mrazu, po podnošenju napora i gladi.

Izuzetno hrabar i istrajan, već u prvoj i u svim narednim oružanim akcijama pokazao se kao izvršan vojnik i taktičar. Unio je da prozre namere i mogućnosti protivnika, njegove postupke. »Osećao« je bitku, predviđao njen tok, narastanje, kulminaciju i završetak i donosio najbolje odluke — u više slučajeva spasonosne i rešavajuće.

Borci i jedinice pod njegovom komandom i u njegovom prisustvu postajali su hrabriji i uporniji. Unosio je u njih sigurnost, pespektivu i uverenje u pozitivan ishod bitke.

Imao je »privilegiju« da vodi borbe i pobeđuje školovane više oficire »zapovjednike« ustaško-domobranskih jedinica, četničke komandante i vojvode, nemačke generale. Borovskog, komandanta 369., 7. i 13. SS divizije i drugih sličnih formacija.

Kamenjar nije bio samo veliki, nenadmašan komandant, nego i vaspitač koji je umeo jednostavnim rečima da deluje na svest i moral boraca. Da ubedi ljude više i brže nego dugi referati i pismene instrukcije, kao što je bio slučaj sa zahtevom da se u borbama smanje ljudske žrtve. Pred napad za oslobodjenje Beograda pred strojem Brigade je rekao: »Uskoro ćemo u Srem. Dočekati će nas majke, sestre, žene i deca naših drugova. Šta ćemo im reći kada nas upitaju: „Gde je moj sin, ćerka brat, sestra, muž, otac?“

*Još u Fruškogorskom odredu, a kasnije i u Brigadi, kada premorena i do kraja iscrpljena jedinica nema više ni atoma snage krene dalje, Kamenjar ustaje, zaigra kolo ili zapeva bećarac a borci se dižu i kreću za njim bez reči.

Već pri prvom susretu sa grupom pukovnika Crvene armije na prilazima Beogradu oni su ga nazvali »Jugoslovenski Čapajev«.

SLOBODAN BAJIĆ, od naroda i boraca u Sremu nazvan POLITIČKI PAIA. Nadimak je dobio zbog skromnosti, jednostavnosti, prisnosti sa ljudima — borcima, seljacima, građani-

ma, zbog razumevanja njihovih interesa, potreba, htenja, želja i nevolja obespravljenih i progonjenih ljudi.

Kao student uhapšen je 1938. godine i optužen na čelu grupe od 20 komunista jer su u njegovom stanu otkriveni tajna štamparija i zabranjeni spisi. Presudom suda, iako najmlađi po partijskom stažu, osuđen je na najtežu kaznu od pet godina tamnice. Pored toga, isključen je iz članstva u KPJ zbog »nebudnosti«, odnosno otkrivanja štamparije.

Sve nevolje koje su ga snašle stojički je podnosio. Odmah se uključio u borbu za ljudski postupak sa osuđenima u robijašnici; protiv svih oblika omalovažavanja, zlostavljanja i drugih vrsta nasilja.

Prekinute studije nastavio je veoma uspešno na »robijaškom univerzitetu«.

Avgusta 1941. godine sa svojim drugovima robijašima pobegao je iz kaznionice i bio u prvom (Stroju Fruškogorskog određa na dan njegovog formiranja,

U Odredu je bio borac, da bi već marta 1942. postao politički komesar Prve čete, a zatim bataljona i Prve vojvođanske brigade 11. aprila 1943. godine.

Prvih dana jula 1943. godine Vrhovni štab ga postavlja na dužnost političkog komesara tek formiranog Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine.

Nekoliko dana posle toga junački je poginuo. Kao borac — partizan, a kasnije rukovodilac, prihvatao je svaki zadatak. Bio je primeran i dosledan u njihovom izvršavanju kao i u savlađivanju svih teškoća borbe i života u uslovima rata. Nastojao je da nadoknadi nedostatak vojnih znanja i iskustava. Tako je sve više postajao primeran politički rukovodilac, ali i vojnik respektivne sposobnost da vodi jedinicu u borbi.

Ono čime je najviše plenio pažnju svojih saboraca i naroda bile su njegove ljudske vrline. Uvek i u svakoj prilici tih, skroman, jednostavan i nenametljiv, sa večitim optimističkim smeškom na usnama i u očima. U svakoj prilici pokazivao je puno razumevanje i neverovatno razvijen sluh za čoveka borca i ljude iz naroda, mlade i stare. Zato su mu se svi obraćali sa punim poverenjem. Poverila je i starica iz Šuljma Političkom Paji svoj testament o podeli njene imovine u slučaju nasilne ili prirodne smrti.

Čenili su ga, verovali mu i voleli ga njegovi drugovi robijaši, partizani, narod, svi koji su ga poznavali ili čuli za njega,

za njegove ljudske osobine, kvalitete borca i revolucionara. Zato su borci i narod fruškogorskih sela nadimku »Paja«, u zimu 1941/42. godinu, kada u selima predano radi na organizovanju mesnih partizanskih desetina, organa vlasti i političkih organizacija, dodali »Politički«.

Političkom Paji su se obraćali borci, seljaci, nadničari, risari, sluge, gazde i poslodavci, žalili se, tražili savet, presudu u sporu i slično. O njemu su već u to vreme nastajale i pre-pričavane legende.

Takav Politički Paja i danas živi u sećanju svih koji su ga poznavali kao nedostižan primer političkog komesara naše Narodnooslobodilačke vojske.

LUKA MRKŠIĆ MIŠA rođen je u Slankamenu 1897. godine, službenik u Beogradu, predratni komunista, član KPJ. Do formiranja Prve vojvođanske brigade bio je politički komesar Trećeg sremskog partizanskog odreda, da bi nakon prelaska u Bosnu novembra 1942. i po formiranju brigade bio postavljen na dužnost zamenika komesara novoformirane Prve brigade. Uživao je veliki nepodeljen ugled boraca i naroda Srema i istočne Bosne.

* Međutim, zbog potrebe formiranja novih vojnih i političkih organa, kao i organizacija i organa vlasti Pokrajine, prvih dana maja 1943. godine pozvan je u Srem.

Iako je u Brigadi boravio kratko vreme, dao je najveći lični doprinos razvoju političke svesti, morala, borbene vrednosti boraca i jedinica, shvatanju neophodnosti ratovanja van teritorije Vojvodine kao uslova bržeg i svestranijeg razvoja narodnooslobodilačke borbe u celoj zemlji, Pokrajini i istočnoj Bosni, posebno u uspostavljanju, razvijanju i negovanju pravih odnosa saradnje, međusobnog razumevanja i borbenog sadejstva organa, organizacija i jedinica narodnooslobodilačkog pokreta istočne Bosne i Vojvodine. Izuzetan je bio njegov doprinos razvijenim odnosima i sadejstvu u zajedničkim borbama vojvođanskih jedinica sa Šestom istočno-bosanskom brigadom, Majevičkim i Birčanskim partizanskim odredom.

Na tim zadacima veoma predano i uspešno radio je Luka Mrkšić kao obrazovan, po godinama života najstariji i najiskusniji rukovodilac, unoseći u tu aktivnost svoje znanje, životno iskustvo, mudrost i puno razumevanje za interese i potrebe svake jedinice i svakog dela NO pokreta.

Takva aktivnost »druga Miše«, kako su ga borci oslovljavali, otpočela je još početkom jeseni 1942. godine u vreme prvih susreta sa Aktivistima Semberije, a naročito kada je Šesta istočnobosanska proleterska brigada prešla u Srem. Nastavila se u vreme zajedničkih borbi Sremaca i Bosanaca u istočnoj Bosni protiv snaga okupatora, ustaša i četnika na prostoru od Save do Romance.

Iako je otišao iz Brigade, doprinos Luke Mrkšića Miše jedinstvu pokreta Vojvodine i istočne Bosne, uzajamnom razumevanju, saradnji i sadejstvu, zajedništvu i jedinstvu naroda oba kraja bio je velik i imao trajno dejstvo.

Delovao je Luka Mrkšić na narod i borce i svojim ličnim primerom, stalnom brigom za borce, svojom izuzetnom skromnošću. Živeo je sa borcima i sa njima sve delio Skroman je bio u hrani, odeći, opremi, u pogledu ličnog naoružanja i u svim drugim potrebama. Uživao je veliki ugled boraca i naroda.

Iako je tokom rata i po oslobođenju zemlje obavljao najviše dužnosti u organima vlasti i organizacijama Pokrajine, živeo je od skromne penzije koja godinama nije povećavana, tako da je u vreme njegove smrti bila jednaka penziji pomoćnika sekretara u pokrajinskoj upravi.

PAŠKO ROMAC ZDRAVKO, politički komesar Brigade od prvih dana jula 1943. U Brigadu je premešten sa dužnosti rukovodioca Politodela Prve dalmatinske brigade odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Nekoliko drugova ga je poznavalo od 1941. godine. Znali su da je sa svojim drugovima pobjegao iz Kaznionice u Sremskoj Mitrovici avgusta 1941. godine, da je bio osuđen na osam i po godina robjice kao komunista, da je u robijašnici bio član Kaznionskog komiteta KPJ i jedan od organizatora bekstva i najaktivnijih kopača podzemnog tunela kroz koji su sužnji pobjegli.

Veoma iskusan partizanski rukovodilac, izrazito energičan, pokretljiv i nepomirljiv sa slabostima i nedostacima, stizao je svuda, u sve bataljone, u svaku četvu na sastanke štabova i komandi, organizacija KPJ i SKOJ-a. Svuda je ukazivao na nedostatke i slabosti, na načine njihovog prevazilaženja.

Dao je vidan doprinos razvoju dobrih međusobnih odnosa boraca i rukovodilaca, brige svih za svakog pojedinca, po-

sebno brige za ranjenike i bolesnike u jedinicama i bolnicama. Stalno je uticao na razvijanje odgovornosti i discipline i pravilnih odnosa prema stanovništvu bez obzira na to da li je i koliko naklonjeno NOB-i.

Neprekidno je insistirao na planskom vojnom, političkom i opštem obrazovanju boraca i rukovodilaca, na organizovanom kulturno-zabavnom životu jedinica.

Stizao je da prenese iskustva i postavi zahteve za bolju i efikasniju organizaciju saniteta, za viši nivo higijene i preventivnih mera protiv tifusa i drugih zaraznih bolesti.

Brinuo se i neprekidno uticao na rad intendantskih organa radi obezbeđenja bolje i redovnije ishrane boraca, obezbeđenja i održavanja odeće i obuće, efikasnijeg rada radio-nica i slično.

Celokupna njegova aktivnost bila je usmerena na čoveka, na njegovu zaštitu i zadovoljavanje njegovih osnovnih potreba.

Velik je njegov doprinos razvijanju dobrih međusobnih odnosa, discipline, brige za ranjenike, pokretljivosti i borbenoj vrednosti Brigade.

Kada Brigada nije u borbi ili pokretu, kada svi uveliko spavaju, komesar Paško je zatican kako uz lojanicu ili karbitnu lampu čita knjigu.

Uredno je Paško Romac vodio svoj dnevnik u kome je zapisivao borbe i događaje. Pisao je o ljudima — učesnicima u njima. Zahtevao je da to čine svi politički komesari u Brigadi. Svojim fotoaparatom snimao je jedinice i borce u borbi, kolone u pokretu, učesnike na raznim skupovima, svečanostima, konferencijama.

Ostavio je komesar Zdravko vredne — neoborive dokumente o borbenom putu Brigade, njenim žrtvama i doprinosu njenih boraca slobodi.

ILIJA BOGDANOVIĆ ČIČA, prvi zamenik komandanta Brigade i drugi njen komandant.

Rođen 1910. godine u Kraljevcima, mladi stolar bez zaposlenja završava podoficirsku školu i postaje podnarednik. U vojsci ne podnosi maltretiranja, grubosti i dril. Pružao je otpor takvim odnosima i suprotstavljao se njihovim nosiocima. Službene ocene iz predmeta bile su mu redovno vrlo dobre i odlične, a vladanje je ocenjivano kao »kriminalno«. Zbog toga nije napredovao u službi. Bio je najstariji podnarednik divizijske oblasti.

Završio je vojničku karijeru presudom vojnog suda na gubitak službe i kaznom od godinu dana zatvora neposredno posle sukoba sa komandantom puka koga je isprovociran oborio kundakom sa konja.

Posle izdržavanja kazne zatvora sledi uzaludna potraga za zaposlenjem, hapšenja navodnog »skitnice«, šišanje do kože i stražarno sprovođenje — »šupiranje« u rodne Kraljevice.

U aprilskom ratu 1941. godine izbegao je zarobljavanje, vratio se u svoje selo i odazvao se odmah pozivu na ustanak i borbu protiv okupatora. Već 1941. godine postao je komandir prve formirane desetine u selu, da bi posle toga bio komandir svih desetina, odnosno »komandir sela«, kako su ga tada nazivali. Godine 1942. postavljen je na dužnost komandanta Posavskog bataljona Sremskog partizanskog odreda. Vršeci tu dužnost prešao je prvih dana novembra iste godine u istočnu Bosnu.

Doživeo je Ilija Bogdanović čiča tek tada u svojoj 31. godini života u svom rodnom selu i u Posavskom bataljonu da bude prihvaćen, uvažavan i cenjen kao čovek, patriota, borac za slobodu i pravdu, kao vojnik sa neophodnim korisnim iskustvom i znanjem.

Pamte ga saradnici, štabovi bataljona, referenti, kuriri i ostali borci po ličnoj hrabrosti, energičnosti, disciplini i beskompromisnom izvršavanju zadataka. Po tome što nije voleo niti podnosio duge noćne sastanke na kojima se na široko raspredalo o mnogo čemu, pa i o sitnicama.

Svi su u Brigadi mogli videti i čuti kada komandant čiča odjaši na čelo kolone a odmah zatim se prenosi njegovo naređenje: »Komandanti bataljona napred!«. Po njihovom pristizanju čiča im u nekoliko minuta saopštava svoje ocene, zahteve i naređenja. Posle toga sledi komanda: »Voljno«! i svi se vraćaju u svoje jedinice da bi odmah preduzeli naređene mere. Ni jedan takav »zbor« komandanata nije trajao duže od pet minuta.

Na svoj način komandant čiča je delovao i ličnim primerom. Smatrao je sebe posebno odgovornim za opšte stanje, borbenu spremnost, pokretljivost i funkcioniranje štaba i prištapskih jedinica i ustanova Brigade. Naređivao je uzbuene kuririma i pisarima štaba, pratećoj četi, sanitetu, intendanturi, vršio smotre, proveravao urednost, ispravnost i poštećenost samara i tovara na konjima i slično.

Dešavalo se da je komandant čiča Ilija zbog nečeg nezadovoljan, pa i ljut u toku pokreta ili borbe. Tada bi obično glasno naredio: »Kurir, bacač ovamo!«. Usledio bi gutljaj rakije iz čuturice i energična intervencija na licu mesta.

Tako je drugi po redu komandant Prve vojvođanske brigade Ilija Bogdanović čiča dao svoj veliki doprinos da Brigada postane »udarna snaga 12. korpusa« i jedna od najpokretljivijih jedinica NOV Jugoslavije.

LJUBOMIR LJUBA MOMČILOVIĆ ALEKSA, od maja 1943. godine zamenik političkog komesara Brigade i istovremeno sekretar Brigadnog i Divizijskog komiteta KPJ. Od 1. jula 1944. godine bio je politički komesar 36. divizije, da bi rat završio kao komesar Grupe vazduhoplovnih divizija Ratnog vazduhoplovstva.

Do drugog svetskog rata bio je student, komunista, sekretar komiteta SKOJ-a u Rumi.

Učestvovao je u oslobođenju komunista robijaša iz Kaznionice u Sremskoj Mitrovici. Pred formiranje Fruškogorskog partizanskog odreda i posle toga najviše je doprineo snabdevanju robijaša i ostalih boraca Odreda oružjem, odećom, logorskom opremom i drugim potrebama.

Bio je u grupi boraca koja je obezbeđivala prebacivanje robijaša u Mačvu — na putu ka Užicu.

U Brigadu je došao sa dužnosti sekretara Sreskog komiteta KPJ Ruma.

U obavljanju dužnosti bio je veoma aktivan, uredan, neposredan i nenametljiv. Pokazao se kao dobar poznavalac ljudi i, što je bilo naročito važno, iskazivao je bez rezerve puno vere u njih i u njihove vrednosti i sposobnosti.

Kao pedantan kadrovik uredno je vodio evidenciju o svim rukovodećim kadrovima od vodnika i vodnog delegata do najviših rukovodilaca u Brigadi.

Njegove sačuvane zabeleške iz rata predstavljaju veliku vrednost kao realni, kritički opisi situacija, teškoća, problema, slabosti i uspeha. Isto to se odnosi na njihovu realnost u ocenjivanju rukovodećih kadrova, u predlaganju vojnih, političkih i drugih rukovodilaca za više dužnosti.

Pedantno je vodio evidenciju sa ocenama proverenih i dokazanih vrednosti od komandira voda i vodnog delegata do rukovodilaca u Štabu Brigade.

U najtežim situacijama, u vreme neprijateljskih ofanziva, zamenik političkog komesara Ljuba je zapamćen po tome što je redovno disciplinovano pešaoio u koloni Brigade sa velikim teškim rancem na leđima u kome se nalazila najpoverljivija arhiva.

Jovan Štokovac Džoja

KOŠTA NAD O KAMENJARU

Dobro se sećam prvog susreta u Vojvodini. To je bilo nekoliko dana posle bitke za Sreifisku Mitrovicu. Grad su oslobodile jedinice divizije kojom su komandovali on i Paško Romac. Javio mi se oduševljeno: »Ono što nije pošlo za nikom Krajišnicima — rekao je ‚tvojim Krajišnicima‘ — učinili su njegovi Sremci«. Prva i Četvrta vojvodanska brigada su u borbi prsa u prsa grad oslobodile deo po deo. To je do tada bila najveća i najlepša pobeda Kamenjarove 16. divizije.

Borci i starešine neobično su mnogo voleli Kamenjara. Ja sam ga izuzetno cenio, ali je bilo slučajeva kada me je ljutio. To se, na primer, dogodilo početkom marta 1945. godine. Tada se neprijatelj bio prebacio na levu obalu Drave i stvorio mostobran ispred Baranjskog Petrovog Sela i pustare Piškur. Tu je 16. divizija imala osetne gubitke. Sve starešine su izašle u prvu borbenu liniju, a sa njima i Kamenjar. Vodio je protivjuriš na čelu boraca Prve vojvodanske brigade. Ukorio sam ga. Komandantovo nije da juriša, nego da organizuje i vodi. To sam rekao njemu, a Titu sam u izveštaju pisao kako je Kamenjar pravi junak.

Bio sam sa Kamenjarom u mom štabu u Varaždinu i 9. maja 1945. godine. Tog je dana završen rat na svim frontovima Evrope osim u Jugoslaviji. To me neobično uzrujalo, a Kamenjar se smeje. Uopšte, uvek je on tako u teškim situacijama naoko bezbrižan, iako sam znao da sve doživljava s mnogo osećanja. Smeje se tada, uveče 9. maja, pa kaže: »Hoće budale da izginu, pa kada hoće, omogućićemo im«. Dan-dva kasnije kada mu se predao general Ludviger onaj koji se i sa mnom i sa Kamenjarom ganjao po istočnoj Bosni, uhvatio je starog generala za grudi: »U smrt si naterao hiljade ljudi nepotrebno«, a Ludviger plače, priča o svoja dva poginula sina,

nije mu kaže žao umreti. Posivelo lice komandanta 16. divizije smrknuto. Šta da u takvoj situaciji kaže uplakanom generalu? Zove svoje pratioce: »Vodite ovu uplakanu babu generalu Nađu, ja ne znam sa babama«.

Divan je bio taj sremski partizan, taj narodni tribun..

DRUG POLITIČKI PAJA

Paja je bio ne samo dobar komunista i marksista, potkovan i zreo, nego je pre svega bio čovek koji je razumevao i voleo ljude. I baš zato što ih je toliko voleo, imao je i ogromno povrenje u njim, taiko da je bila dovoljna jedna Pajina reč pa da se kukavica pretvori u hrabrog čoveka, da se umoran i pokoleban čovek pretvori u poletnog. Ljudi su u njemu gledali i videli baš takvog rukovodioca i čoveka. Kad god je neko nešto imao — on traži Paju: »Ja su ići kod druga Paje«. Jer, on kod druga Paje ne ide kao kod komesara Brigade, nego kao kod »druga Paje«. I taj Paja je imao vremena i volje da sa svakim sedne i porazgovara i to uvek nasmešen. A s druge strane, ako je zvao drug Paja, onda su se tome »tresle čakšire«, a on zna zašto ga zove. Onda zna da nema šale. Paja je bio čovek do kraja pravičan, koji je mogao da prozre ljude i da ih potpuno sagleda. Nisi ga morao lagati. Ako hoćeš njegovu podršku, moraš biti iskren — bilo da si kriv ili prav.

Zanimljiva je činjenica da on sa robije nije izašao kao član Partije. Ja sam saznao da je Paja pred onu novosadsku provalu 1937-38. godine, kad je i on pao, trebalo da zameni sekretara CK SKOJ-a jer je dotadašnji sekretar nekud išao. Međutim, on pada u provali. Sve je već bilo provaljeno. I kada su mu izašli sa svim tim konkretnim podacima, on je samo neke stvari potvrdio. Međutim, zato je bio kažnjen — na robiji je bio isključen iz Partije. S druge strane, taj čovek je bio vrlo skroman, samokritičan, bez i najmanje crte nekog laktašenja. Takav je bio i kad je izašao sa robije, takav je bio i kad je ostao u Sremu kao partizan. Te jeseni je radio u tehnicu, povezivao se sa narodom. Njega je, zapravo,

v

¹ Sećanje, pribeležila i objavila u knjizi Kamenjar Olga Jovanović-Čerevički.

narod video kao Političkog Paju i narod ga isforsirao, a on nije isforsiran postavljanjem. U našim Fruškogorskim selima u Šuljmu, Stejanovcima i Jasku, od prvih dana se govorilo o Političkom Paji.

Koliko god bi se o njemu reklo, mislim da ne bi bilo dosta. Evo jednog konkretnog primera koji govori o njegovoj veličini u narodu. Jedan Bešenovac istukao ženu i mi ga kritikujemo:

— Pa zar je sada vreme za to, zar ne vidiš da se i žene izlažu opasnosti?

A on na to odgovori:

— Kako da je ne tučem kad bi htela da bude pametnija od Političkog Paje?⁴

Paja se postavio kao komesar u pravom smislu. Iako smo se uvek dogovarali o pojedinim stavovima, o akcijama i odlukama, moglo je da se desi, pošto sam ja uvek uzimao na sebe te čisto vojne stvari, da negde budem i oštar. No, on je uvek bio tu da to nekaiko uravnoteži, ili da me pozove i kaže: »Slušaj, Kamenjaru, eto vidiš nije to moglo. «Ili tako nešto slično, da me ubedi i da se postavi kao »duša od čoveka«.

Bio je vrlo konstruktivan. Njega su, na primer, Ročko i Bosanci neverovatno cenili. Iako je on u Bosni u prvo vreme bio samo komesar bataljona, ništa nisu preduzimali ni u Štabu a da u tom odlučivanju ne učestvuje Paja.

Nekoliko meseci pre pogibije zasnovao je onu plemenitu ljubav sa Bokom (Bogdankom Budisavljević) iz Trećeg bataljona. U Bosnu je pre velikog transporta prešao jedan transport — neki Švaba, šnajder iz Zemuna, došao je sa kompletnom omladinskom četom nenaoružanih. Mi donosimo odluku da formiramo omladinski bataljon od te kompletne čete kakva je došla. Naoružali smo tu četvu i ovog Švabu postavili za komandira. Pokupili smo i omladince iz drugih bataljona i formirali Treći bataljon Prve brigade. Za komandanta postavimo Jola, za komesara Matroza, za referenta saniteta Boku. Ja dolazim iz Srema i zatičem Štab Brigade u Šekovićima, a Treći bataljon obezbeđuje Štab, dok se Prvi i Drugi tuku u dolini Drinjače i u rejonu Plazač. Napišem naredbu da Treći bataljon smeni Prvi bataljon na položaju, a otada mog komesara Brigade nikada u Štabu. I on na položaju. Pitam ga:

— Pa šta radiš stalno na položaju?

— Taj će bataljon postati bplji od Prvog, samo mu pomažem!

To je kod njega bila čista, pomalo i detinjska ljubav. Bio je potišten jer mu ona nije istom merom odgovarala. Ona je bila mlada, zgodna, ali učiteljsko dete, sa izvesnim manirima poze. Njegovo imenovanje za komesara Glavnog štaba Vojvodine nije ga mnogo obradovalo, jer se morao vratiti u Srem. Taj povratak nije primio sa oduševljenjem. Ispoljavao je tugu što se rastajemo, a o Boki nije mi nikada rekao ni jednu reč. On je to držao duboko u sebi.

Paja je inače bio slabe telesne ggrade, a ja pun snage. Meni je lako potrčati, i preskočiti, i gladovati, a kad njega pogledaš, on onako sitan, nežan, uvek se nakrivi, ali ide izdržljivo i uporno, nikad ne posustaje. Nije on bio bolestan, ali kad ga pogledaš, prosto ga sažaljevaš, vidiš da je kao neka senka. A njega češ retko na konju videti jer je uvek s borcima, uvek ide peške, uvek ide da vidi ljude, položaj. Njegov visok moral i osećanje dužnosti učinili su da je njegova moralna snaga nadmašila fizičku... !

Marko Peričin Kamenjar

POLITIČKI PAJA

Bronza kojom je naš veliki umetnik Vanja Radauš tople izrazio lik heroja narodnooslobodilačkog rata, zaslužnog revolucionara i sposobnog borca i rukovodioca Titovih partizana Slobodana Bajića ne deluje kao hladna gomila metala; iz nje, kao i iz drugih sličnih spomenika zrači život, društveni napredak kome nema kraja.

Životni put političkog komesara Slobodana Bajića, koga su njegovi Sremci iz milošte zvali Politički Paja, nerazdvojno je povezan sa revolucionarnom aktivnošću naše Partije do rata. Njegova velika energija i sposobnosti ispoljili su se svom snagom posle poziva Centralnog komiteta KPJ da se svi narodi i narodnosti naše zemlje dignu u oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Zato današnji skup u Šidskim Banovcima nije mogao imati značajniji konkretni povod i svečaniji karakter od ovoga koji ste mu vi, drugovi i drugarice, dali.

Slobodan Bajić, sin seoskog sveštenika, ušao je u istoriju ustanka i revolucije i našao se među najistaknutijim ličnostima narodnooslobodilačkog pokreta u Vojvodini.

Kao dete bezbrižno se igrao sa svojim vršnjacima po seoskim sokacima; uspešno je završio osnovnu školu, a zatim i Gimnaziju u Sremskim Karlovcima. Život se pred njim počeo otvarati. Morao je da misli o svojoj budućnosti. Želeo je da studira filozofiju i da time služi narodu svom. Ta želja odvela ga je na Beogradski univerzitet gde je, studirajući, trebalo da doživi i najveća mladalačka zadovoljstva i radosti.

Počeo je marljivo da uči, ali je uskoro saznao i uverio se da za njegov tadašnji i budući život nisu dovoljni samo udžbenici i predavanja, da njegov životni cilj ne može biti samo sticanje* profesije i obezbeđenje svoje životne egzistencije. Počeo je da uviđa širi i dublji smisao društvene i političke uloge mladog intelektualca. Dolazilo je do saznanja da se iz temelja mora menjati postojeći život naroda, da i on treba da se bori za njegovu drugačiju budućnost, sigurniju i bogatiju.

Bajićeva revolucionarna delatnost, sudeći po godinama njenog trajanja, bila je relativno kratka, ali sadržajem veoma bogata. On je prošao kroz mnoge bure i teškoće, podnoseći žrtve koje je ono vreme tražilo. Zbog pripadnosti Komunističkoj partiji i zbog aktivnog političkog i ilegalnog rada na Univerzitetu, uhapšen je jednoga dana 1938. godine i osuđen na četiri godine robije. Tek je bio prevalio dvadesetu godinu života kada je obukao prljavo i skrpljeno robijaško odelo, čamio po samicama i zagušljivim sobama sremskomitrovačke Kaznionice. Policijska tortura i sužanjski život samo su pojačali i produbili njegovo verovanje u pravilnost puta koji je izabrao.

Zahvaljujući borbama koje su vođene iza tamničkih zidina, robija nije bila samo mučilište revolucionara, već i njihova škola. Slobodan je bio i dobar đak novog »univerziteta« i dobar borac za ljudskiji tretman političkih osuđenika od strane kaznionske uprave i nenarodnih režima. Kao i ostali robijaši komunisti, nastojao je da što više pročita i nauči da bi svojoj Partiji bio još korisniji kada napusti tamnicu. Univerzitetske udžbenike zamenila su dela klasika marksizma. Iz brojnih predavanja koje je slušao i literature dalje je raslo njegovo teoretsko saznanje i sposobnost za praktičnu akciju.

Zajedno sa još 31 komunistom bekstvom se, avgusta 1941. godine, spasio iz zatvora i posle nekoliko dana postao fru škogorski partizan. Našao se među prvim sremskim borcima koji su u vojničkom stroju položili zakletvu vernosti svome porobljenom narodu.

Teške dane preživljavali su tada naši narodi. Oružana borba protiv stranih osvajača i domaćih izdajnika tek se počela rasplamsavati. Trebalo je uložiti mnogo truda i umešnosti da se linija Centralnog komiteta i druga Tita pravilno sprovede u svim uslovima i u svim krajevima. Pred tim zadatkom našli su se i komunisti u Sremu. Pokazalo se da su ga oni uspešno obavili. Narod je uskoro krenuo u ustanak gledajući u njemu spas od ropstva i mogućnost za stvaranje nove Jugoslavije slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti, mogućnost za novi život posle pobede. U tom odgovornom i velikom poslu organizovanja i vođenja ustanka izuzetno mesto zauzimao je Slobodan Bajić Paja.

Nije se on slučajno razvio u izvanrednog političkog i vojnog rukovodioca. Našoj vojsci bili su potrebni baš takvi ljudi kao što je on bio: sposobni, strpljivi i odlučni. Slobodan je imao i jednu osobinu koja ga je posebno krasila — voleo je i poštovao ljude, bio je blizak borcu, svakoga je hteo da razume i da mu pomogne. Tu svoju tako reći očinsku nežnost nije mogao da sakrije. Kao takvog znali su ga i zapamtili njegovi partizani i svi oni koji su ga lično poznavali. Nije se izmenio ni kada je postao komesar Prve vojvođanske brigade i Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske-i partizanskih odreda Vojvodine. On je i dalje svima ostao blizak, neposredan. Svima je bio drag drug. Zato su svi za svaku boljku tražili lek kod Političkog Paje. Ljubav prema borcima vraćena mu je punom merom — postao je najpopularniji i najomiljeniji politički komesar.

Jednom je Paja morao da razoruža svoga već poznatog i hrabrog borca zbog nediscipline. Svi su znali da on to čini teška srca, znao je to i drug koji je po njegovom naređenju skinuo pušku s ramena i otpasao opasač s bombama i položio ga pred svoga komesara, za koga bi dao stotinu svojih života kad bi ih imao. Vojnik se tresao od stida i žalosti. Skidajući sa sebe ratnu spremu, partizan se u sebi zaklinjao da će ubrzo opravdati poverenje koje je dotle imao i da nikada više neće činiti nepromišljene postupke. Posle nekoliko dana napao je

žandarma i razoružao ga. Trčecí je došao do Političkog Paje i zamolio da ga ponovo primi u četu. Teško je reći ko je tada od njih dvojice bio radosniji i srećniji.

Bajić se odlično slagao i sarađivao sa komandirima i komandantima i političkim rukovodstvima na terenu. Nikada se nije bavio nebitnim pitanjima, niti je čeprkao po sitnicama. Svestan svoje odgovornosti pred Partijom i svojom savešću, OI1 je nastojao da svojim znanjem i autoritetom što više doprinese jačanju naše vojske i njenim ratnim uspesima. Zato su svi naši komandanti želeli da rade sa njim, znajući da im u svemu može pomoći.

Ovaj naš slavni ratnik bio je 1941. običan borac Fruškogorskog odreda. Nikada do tada nije imao pušku u rukama. Nevešt u rukovanju oružjem i sa debelim naočarima na očima, delovao je kao vojnik trapavo i nesnalažljivo. Drugovi su tada plavili viceve na njegov račun gledajući ga kako nasumice puca na Nemce. Neko mu je u tim prvim danima borbe, šaleći se, rekao da od njegovog kuršuma niko neće poginuti. Taj tihi mladić brzo je savladao tajne partizanskog ratovanja. Ginuli su neprijateljski vojnici i izdajnici gde god se Paja sa svojim borcima pojavio. U svoje partizane unosio je duh odlučnosti i nepomirljivosti prema svakom neprijatelju.

Čim se ustanak počeo širiti, Paja postaje komesar čete, čiji je komandir bio Kamenjar. Dva nerazdvojna druga tukli su svojom četom neprijatelja u Sremu sve do jeseni 1942. godine, kada su tri vojvođanska bataljona prešla u istočnu Bosnu. Sa njima je otišao i Paja. Tamo je u aprilu 1943. formirana Prva vojvođanska brigada. Njen prvi komesar bio je Paja, zamenik komesara Luka Mrkšić, a komandant Kamenjar. Uskoro posle toga Pokrajinski komitet imenovao je Operativni štab Vojvodine. Komandant je bio Aćim Grulović, zamenik komandanta Sreta Savić, a komesar Slobodan Bajić. Taj naš štab sastao se s drugom Titom posle pete neprijateljske ofanzive. Tada je drug Tito bio detaljno i tačno informisan o borbama u Sremu i drugim krajevima Vojvodine, kao i o borbama naših jedinica protiv četnika i Nemaca u istočnoj Bosni. Naredbom vrhovnog komandanta Operativni štab je postao Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Vojvodine.

Paja je poginuo u borbi protiv Nemaca na drumu Tuzla —Zvornik, vraćajući se sa savetovanja u Vrhovnom štabu jula 1943. godine. Bio je to težak gubitak za našu vojsku i ceo naš pokret. Bolno je odjeknula vest da je neprijateljska granata raznela popularnog i voljenog komesara. Posle Bajičeve pogibije nije se mogao pronaći čovek njegovih osobina, rukovodilac koji bi ga u svemu zamenuo. Imali smo samo jednog Paju.

Paju sam poslednji put video oktobra 1942. godine kada su dva bataljona Šeste istočnobosanske brigade prešla u Srem. Baš u to vreme spopao me je reumatizam pa nisam mogao da hodam. Jedan Kraljevcinjanin me je iz atara na leđima doneo u Popince, gde sam desetak dana nepomičan ležao. Odmah smo bili obavješteni o dolasku Bosanaca. Drugovi iz Štaba Sremskog odreda obavestili su nas o razgovorima koji se vode između njih i Štaba Brigade. Poručeno im je da neko iz Štaba dođe u Okružni komitet, da se usmeno dogovorimo šta da radimo. Za te razgovore određen je Paja, koji je u pratnji kurira došao u Popince. Na njemu se sve sijalo: uniforma, čizme, automat, pištolj, bombe. Posle borbe s Nemcima kod Dvorca, borci su se pobrinuli da »doteraju« svog komesara.

Paja nas je informisao o susretu sa Šestom brigadom, borbama koje su zajednički vodili i predlogu da tri sremska bataljona pređu u istočnu Bosnu radi borbe sa četnicima, koji su tamo znatno ojačali. Predlog je bez mnogo diskusije prihvaćen. Pokušavali smo da preciziramo pod kojim uslovima naše jedinice odlaze na drugu teritoriju, njihove buduće obaveze prema Sremu itd. Odustali smo od svega toga i sporazumeli se samo u jednom: da Sremci sada idu u Bosnu, a šta će se kasnije raditi zavisice od političke i vojne situacije u jednom i drugom kraju i širih potreba ustanka.

Pre sastanka Paja mi je ponudio svoj automat za uspomenu. I ne pomišljajući na to da se zauvek rastajemo, odbio sam taj njegov drugarski gest rekavši da takvo oružje treba da nose pravi borci, a ne mi »pozadinci«. I danas mi je žao što sam tako postupio.

Jovan Veselinov Žarko²

²J. Veselinov Žarko, *Svi smo mi jedna partija*, Novi Sad 19H.

NA RAŠINOM GROBU

Raša je bio
Najlepša Pesma
U našim jurišima,

Najlepši Cvet
U našim poredama.
I danas
U našoj tuzi.

Gospojinka Radomirović-Lazarov

RAŠA JE BIO NE SAMO HRABAR VEĆ I SPOSOBAN KOMANDANT BATALJONA

U januaru 1945. Slavonija je bila pritisnuta dobokim snegom od pola i više metra. Noću je bio oštar mraz, a temperatura padala i na 25 stepeni ispod nule. Borci Prve vojvođanske brigade više od mesec dana bili su na položajima kod sela Čađavice, Vranješevca i drugih na području Podravske Slatine.

Bio sam u Trećem bataljonu, čiji komandant je bio legendarni Dimitrije Lazarov Raša. Većina nas boraca nije ni znala njegovo pravo ime, ali je svaki novi borac dolaskom u Bataljon čuo o hrabrosti komandanta Raše, a ubrzo se sam u to uverio.

Gotovo mesec dana bili smo u rovovima 1,5—2 metra dubine, pokrivenim snopovima kukuruzovine, iz kojih smo noću izlazili i napadali neprijateljske položaje. Noge mnogih boraca bile su promrzle jer smo ostali bez dobre obuće. Umesto cipela noge smo uvijali otpacima od džakova koje smo uzimali od komordžija kada su nam na položaj donosili hieb. Od toga, međutim, nije bilo velike koristi. Polovinom januara našu brigadu je na položaju smenila Četvrta brigada. Upućeni smo u obližnje selo na kraći odmor.

Smestili smo se u kuće i obučeni plegali na prostrtu slamu. Samo što smo utonuli u duboki san, začuli smo: »Ustajte, drugovi, pokret! Fašisti su probili položaje Četvrte bri-

gade«. Polubudni, neispavani i neodmoreni pograbili smo svoje oružje koje je stajalo pored nas i istrčavali na ulicu. Kako je koja grupa boraca stizala, tako je i ulazila u kolonu Trećeg bataljona. A na čelu kolone već se nalazio komandant Raša sa »šarcem« na ramenu. Svi smo ga dobro videli. Poveo je bataljon prema našim starim položajima koje smo samo nekoliko sati ranije napustili. Iz tog pravca treštalo je iz svih oružja. To su naši drugovi iz Četvrte brigade pokušavali da zaustave nadiranje neprijatelja.

Koliko dugo smo išli ne znam, ali je svako nastojao da ne zaostane za RašoiA, koji je prtio duboki sneg za celu kolonu. Svitalo je kad smo trčeći zaposedali prve kuće sela Vranješevac nastojeći da zatvorimo brešu u koju je neprijatelj ubacivao nove, sveže snage sa nekoliko tenkova. Dobro se sećam kada sam sa grupom boraca iz našeg voda utračao u dvorište jedne kuće pri kraju ulice. Ispred nas, na 300—400 metara, ugledali smo neprijateljski tenk, možda su bila i borna kola, jer ja tada nisam pravio razliku između njih. Odmah iza tenka pogureni, u belim pelerinama trčali su neprijateljski vojnici pucajući prema nama.

Poskakali smo iza velike gomile složenih cepanica drva i otvorili žestoku vatru. Gotovo svi smo imali ruske automate sa dobošem. Tenku nismo mogli ništa, ali su neprijateljski vojnici iza tenka počeli padati. Neki su se podizali, ali većina njih ostajala je na snegu. To nam je davalo snage da još ne okrenemo leđa tenku koji nam se sve više približavao.

Ne znam kako bi se završili bitka i skorí susret sa tenkom, jer gotovo svi neprijateljski vojnici ispred nas su nestali iz našeg vidokruga, da se nije desilo nešto što je gotovo normalno u ovakvim situacijama, ali je mene i moga druga Nikolu izbavilo iz ove situacije. Istovremeno, na desetak koraka iza nas ugledali smo političkog delegata našeg voda kako se tetura prema nama. Jednom rukom je za cev držao rusku poluautomatsku pušku i vukao je po snegu, a drugom je pokušavao da zaustavi krv koja je liptala iz njegovog grkljana. Onako kako je udisao vazduh, tako mu je i krv u loptama izlazila iz grla. Šinjel mu je bio sav krvav, a on je i dalje išao prema nama i pokušavao nešto da nam kaže. Nešto je trebalo hitno preduzeti, ali šta? Tražili smo pogledom bolničarku ali nikoga u blizini nije bilo. Ja i moj drug Nikola uze-

li smo delegata ispod ruku i krenuli na ulicu sa namerom da ga odnesemo do prvog previjališta. Međutim, tamo je situacija već postala dramatična. Tenku koji je išao prema nama pridružilo se još nekoliko. Stigli su već na 200 metara. Pokušali su da ih zaustave protivtenkovskom puškom, ali su oni i dalje nadirali. Bataljon je dobio naređenje da se povlači. Sa nama su se povlačili i stanovnici Vraneševca. Oni su peške i u saonicama grabili prema drumu za Slatinu. Pokušali smo da zaustavimo jedne od tih saonica, ali na nas niko nije obraćao pažnju. Ispalili smo tada jedan rafal iz automata i to je pomoglo. Na saonice sa nekoliko žena, prepune dunja i jastuka, smestili smo našeg delegata.

Mi smo se vratili i priključili našim drugovima koji su se povlačili drumom prema Slatini. Za nama su i dalje nadirali neprijateljski tenkovi. U zaštitnici, štiteći povlačenje svoga bataljona, nalazio se komandant Raša. On je uspeo da sredi našu odbranu i pruži organizovani otpor sa više uzastopnih linija. Zahvaljujući njegovoj hrabrosti i velikom borbenom iskustvu, neprijatelj nije uspeo da nam nanese veće gubitke i razbije naš bataljon. Ubrzo nam se priključila i jedna protivtenkovska baterija koja je usporila brzi prodor neprijateljskih tenkova, što je olakšalo povlačenje i ostalih naših jedinica. Raša je tu zaista pokazao svoje visoke vojničke kvalitete i ostao na visini svoga zadatka.

Vladimir Tomić⁶

DUŠAN VUKASOVIĆ DIOGEN

U Brđanima, malom selu na pitomim padinama Majevice, 11. aprila 1943. godine bili su postrojeni svi vojvođanski bataljoni — šest na broju. U zasebnom stroju bili su Prvi, Četvrti i Peti bataljon. Ova tri bataljona ušla su u sastav Prve vojvođanske brigade, ali su na ovoj smotri preimenovani u Prvi, Drugi i Treći bataljon Prve vojvođanske Brigade. Za političkog komesara Prvog bataljona postavljen je Dušan Vukasović Diogen, učitelj iz Petrovčića u Sremu.

⁶ Vladimir Tomić, rođ. 1928, Kraljevci, Ruma, bio je borao 1. vojvođanske brigade.

U predasima između borbi, Dušan je poklanjao veliku pažnju političkom radu sa svojim borcima, a u napadima na neprijateljske položaje nalazio se u prvim redovima svog bataljona. Pre svake akcije, zajedno sa članovima Štaba Bataljona, razrađivao je plan do najsitnijih detalja.

Tako je Prvi bataljon dobio zadatak od Štaba Prve vojvođanske brigade da 18. juna 1943. izvrši napad na neprijateljsko uporište u selu⁴ Rudište — Crkve, na Cikotama. Tu je bila smeštena jedna satnija domobrana iz 15. domobranske pešadijske pukovnije.

— Drugovi, napad treba da izvršimo onda kada se oni najmanje nadaju. Mislim da je to najbolje učiniti kada domobrani budu na ručku ili pred sam ručak, uglavnom da to bude oko podne. To je vreme kada oni odlažu oružje i tada ih treba iznenaditi — predlagao je Dušan na sastanku Štaba.

Štab Bataljona je prihvatio ovaj predlog. Na prvom odmoru komesar i komandant Bataljona upoznali su borce sa predstojećom akcijom.

— Napad na domobrane mora da se izvede munjevitom brzinom — govorio je Dušan borcima. — Taj napad moramo tako izvesti da domobrani ne stignu ni puške da uzmu, a kamoli da prihvate borbu...

Tačno u podne Bataljon je krenuo prema školskoj zgradi u selu Rudištu. Treća četa je upućena iza školske zgrade, kako bi domobranima sprečili povlačenje u suprotnom pravcu od napada.

Prva i 2. četa su brzim napadom iznenadile domobrane. Nisu uspeali ni da dohvate oružje. Predali su se posle prvih partizanskih pucnjeva.

Zarobljeno je 120 domobranskih vojnika, podoficira i oficira, a zaplenjeno 100 pušaka, 6 teških mitraljeza, 8 puško-mitraljeza i velika količina municije. Zaplenjeno je i 12 poljskih kazančica punih skuvanog pasulja, koji je posle izvršenog zadatka naš intendant podelio za ručak svojim borcima.

Štab Bataljona izvršio je saslušanje zarobljenih domobranskih oficira i podoficira.

— Predlažem da ih pustimo — rekao je Dušan Vukasović, politički komesar Bataljona — jer se iz njihovih izjava može zaključiti da su ih ustaše mobilisali da se bore protiv nas.

— U pravu si, Dušane — složio se komandant. — To će se čuti u Bosni i narod će se uveriti da mi kažnjavamo samo osvedočene neprijatelje, one koji ubijaju i zlostavljaju nevine ljude, žene i decu.

Postrojeni domobrani su čekali odluku Štaba Bataljona. Nadali su se najgorem, jer su im stalno govorili da partizani sve zarobljenike zlostavljaju i ubijaju.

Tada je Dušan izašao pred njihov stroj:

— Vi svakodnevno slušate šta se priča o Titovim partizanima, a sada imate i priliku da sa nama i neposredno porazgovarate — obratio se on zarobljenim domobranima. — Treba da znate da se mi borimo protiv okupatora i narodnih izdajnika, borimo se da oslobodimo našu zemlju, kako bi u našoj domovini slobodno i bolje živeo svaki pošten čovek, bez obzira koje narodnosti i vere bio. Vas su mobilisali ustaše i poslali da za Hitlera ratujete, da ubijate najveće rodoljube naše zajedničke zemlje. Vi ste se bez borbe predali nama i mi vas zato puštamo kućama. Ne uzimajte opet fašističko oružje u ruke...

— Nećemo, nećemo! — zagrajaše u glas domobrani.

Sretenije Zorkić¹

SEĆANJE NA ILIJU SUVIĆA

Novembar 1942.

Istočna Bosna.

Napali smo na ustaše na Loparama.

Zatim na vojvodu Bižića. Njegovu bradatu rulju zahvatila je panika. Bežali su glavom bez obzira.

Od zarobljenih teških mitraljeza i našeg ljudstva formirana je mitraljeska četa. Mi smo se našli u njoj. Divni su ti naši mitraljezi bili. Sećaš li se? A u proleće 1943. predali smo ih i ušli u sastav Posavskog bataljona, kod Ilije Bogdanovića. Bili smo streljačka četa.

¹ Sretenije Zorkić, *Dušan Vukasović Diogen*, Novi Sad 1989. Dušan Vukasović Diogen poginuo je mairta 1945. g. na Dravi kao komandant 36. vojvodanske divizije.

Tugovali smo kad su mitraljeze predali drugoj jedinici.

— Zašto ste obesili noseve kao strine! Žao vam mitraljeza? Biće ih još, ne sekirajte se! — bodrio nas je Ilija, komandant Bataljona.

Posle dva dana Bataljon je u zasedi očekivao domobransku bojnu. Isturili su nas na obezbeđenje. Strašno smo se ljutili zbog toga. Ali ispalo je drugačije nego što smo mi mislili.

Domobrani su se kretali u koloni.

Pustili smo ih da prođu. Tamo ih je očekivala glavnina našeg bataljona.

Domobransku kolonu već je bio napao naš bataljon, a pred nama se pojavila njihova mitraljeska četa.

Izvršili smo juriš. Oteli teške mitraljeze i odmah njima otvorili vatru na domobrane. Zahvaljujući našoj akciji domobrani su daleko brže slomljeni.

— Bravo, momci! Rođeni ste da budete mitraljesci! — rekao nam je Ilija.

Ponovo smo, tada, osvojili mitraljeze.

Napad na Srebrenicu. Bio si već komandir čete. Kao rukovodilac SKOJ-a Bataljona uvek sam voleo da budem sa tvojom četom u borbi.

Bio je to naporan marš, pa juriš na grad. Brzo su bila slomljena spoljna utvrđenja grada i ustaše sabijene u crkvu i zgradu policije. Okružili smo tu zgradu. Sa sprata ustaše su davale žestok otpor. Kada smo uleteli u prizemlje zgrade, nisam te odmah razumeo kad si mi rekao da uzmem automat i sipam neprekidno vatru uz stepenice. A kad si odšrafio bombe i pošao uz stepenište, bilo mi jasno. Pružio sam ti podršku vatrom, a zatim potrčao za tobom. Bombe su prasnule. Za nama je letela jedna tvoja desetina. Ustaše su bile likvidirane i na spratu. Tek tada sam primetio mlaz krvi koji ti se slivao niz obraz. Dok sam ti previjao glavu, govorio si:

:— Ovo je prva krv i, verovatno, neće biti poslednja.

Šetali smo osvojenim gradom.

Ti si nosio beli povez na glavi.

Posle ove borbe, ponovo su usledile pohvale. Tvoja snalažljivost i borbenost u osvajanju policijske zgrade isticana je ne samo u Štabu Bataljona, već i u Brigadi.

Borci su te voleli.

A susret sa Prvom proleterskom brigadom po njenom probijanju iz obruča u petoj ofanzivi!

Kolikp smo se radovali!..

Borbe oko Vlasenice, Zvornika i Caparde ostale su nam u dubokom sećanju. Obogatili smo se ratnim iskustvom.

Brigada je dobila zadatak da primi veći broj ranjenika i bolesnika iz proleterskih brigada i prebaci ih u istočnu Bosnu na oporavak. Situacija je bila krajnje ozbiljna. Drum Zvornik—Tuzla posednut od »Vražje divizije« i ustaških mesnih garnizona. Tenkovi su krstarili drumom.

Sa tvojom četom bio sam u prethodnici. Kretali smo se tiho. Onda smo izvršili juriš na drum. Razbili smo Nemce, zarobili jedan »šarac« i čekali.

Kolona je prolazila kroz stvorenu brešu. Nemci su izvršili jak protivnapad. Komandant Brigade je naredio povratak kolone, a onima što su prešli put — da produže.

Mi smo otišli sa delom ranjenika i bolesnika. Objedinio si komandu nad oko 200 naoruženih ljudi koji su bili sa nama.

Četiri dana uspešno smo čuvali ranjenike i bolesnike od napada ustaša i četnika. Kada je stigla Brigada, ponovo smo ušli u njen sastav. I ponovo su sledile pohvale za tvoju umešnost i hrabrost.

Posle ovih akcija prebačen sam u novi rejon. Rastali smo se. Ni na kraj pameti mi nije bilo da se nikada više nećemo videti! Uvek kad se setim toga, osećam neku mučnu i veliku prazninu u duši. Kao da ima nešto što nikad jedan drugom nismo kazali, iako smo to osećali.

Da, zar nismo zaboravili da kažemo koliko smo jedan drugog neobično voleli?!

Našao sam se u novoj sredini. Otišao sam u istočni Srem, gde sam sreo Volfa, koga sam zavoleo. Vrlo često smo te pominjali.

Saznao sam da si postao komandant bataljona. Koliko sam se veselio!

Vesti su dolazile. Javljao si se kada su kuriri prolazili, a to sam činio i ja.

A onda, došla je i najtužnija vest.

Ilija poginuo!

Gledao sam u druga koji mi je to saopštio. Nisam ga odmah razumeo. Ili ne, nisam hteo da ga razumem. Ponovo sam upitao.

— Ilija poginuo! — reče ponovo i steže mi ruku.

Suze su mi potekle iz očiju. Vilice su se stegle. Grlo se osušilo. Hteo bih nešto da kažem.

Okrenuo sam se i izašao u dvorište.

Tebe više nije bilo...

Vasa Vesković

KOMANDIR MAZALO

Stari borac, heroj iz početka 1942. godine. Neustrašivi jurist, udarnik, narodni revolucionar, komandir u koga su svi borci imali poverenja. Drugovi su ga voleli, stariji drugovi i rukovodioci takođe. Imao je nečeg tragičnog i privlačnog u sebi. Najviše sam ga voleo u borbi kada komanduje. Komanda mu je bila: »Ošini!« Skoro svaki zadatak izvršavao je. Voleo je svoju četu i nije dozvoljavao da se išta rekne protiv nje, a trudio se da bude najbolja.

Bio je 20 januar. Napolju je bilo hladno, puno snega i beline, kada je u tri sata popodne napadao sa svojom četom Vranješevce. Išao je pored svoje čete dignute glave, neustrašiv i hrabar kao i uvek. Kolona je lagano krenula kanalom pored puta.

Prrr!.. čuo se prvi bacač. GrumL Pao je u streljački stroj. I, Mazalo, naš hrabi komandir Stevan Tišma Mazalo pao je na braniku slobode i časti svoga naroda.⁸ Vetar je fučkao, meci su pištali, a pikavci pevali posmrtnu pesmu hrabrome komandiru Mazalu.

Drugovi nisu verovali da je pao. Kada su ga videli, svakom se grčilo lice, još jedan poslednji uzdah, stegnuta pasnica i stisnuti zubi kod svakoga borca kao da su govorili: »Osvetićemo te i poći tvojim primerom junaštva, hrabri naš družo i komandire.« To je bio poslednji pozdrav najomiljenijem komandiru.

⁸ iStevan Tišma Mazalo, rođ. 1921. u St. Banovcima, poginuo je 21. I. 1945. kod s. Vranješevci. članak je objavljen u brigadnom omladinskom listu *Bombaš*, br. 4/45, napisao ga je Mića Timotić, omladinski rukovodilac 3. bataljona.

Mazalo je pao. Pao je, ali njegov duh još uvek živi među njegovim borcima i uspomena na njega i na njegov primer stvaraće nove junake, nove narodne osvjetnike.

Slava ti, družo Mazalo!

• *Mića Timotić*

PAO JE KAPETAN PROKA ĐILAS

Bilo je to davno, pre četiri godine. Rat je besnio po našim selima i gradovima. Krvavi osvajači sveta nisu prezali ni od čega. Ubijali su i palili na sve strane. Popaljena sela, porušeni gradovi, ucveljene majke, jednom rečju, pustoš i zgariste: to je bila slika »kulture sa zapada«.

Narod je ustao. Mali narodi povelili su veliku borbu. Natčovečansku, nezapamćenu u našoj istoriji. Povelili su borbu za čast i slobodu svoju, povelili su borbu protiv nasilja i pljačke, borbu protiv podjarmljivanja. Nisu hteli biti robovi nemačkog fašizma. Digli su se ucveljeni protiv ugnjetača.

U toj borbi on je bio među prvima. Sa neustrašivošću jednoga narodnoga heroja, leteo je iz borbe u borbu. Sloboda i narod bili su mu uvek iznad svega. Borba protiv osvajača gorela je u njegovim žilama. Nije klonuo duhom ni u najtežim danima. Uvek je prednjačio primerom. Bodrio slabe. Uli-vao snagu iznemoglim. Bio je uvek siguran u sebe, u narod i borbi koju on vodi.

Ali pao je Đilas!

Pao je dajući svoj život za dobro svoga naroda. Svojom krvlju cementirao je on još jače temelje buduće nam države. Pao je Đilas! U danima poslednje borbe protiv neprijatelja. Pao je Đilas, ali primer herojstva njegovog lebdeće stalno iznad svih onih koji ga poznaju. Pao je Đilas, ali sećanje na njega ostaće stalno u uspomeni kod svih njegovih boraca. A uspomena na njega rađaće nove heroje, nove junake, nove Đilase.

*Cvetko Marković Crnja*⁹

⁹ Članak je objavljen u brig, omladinskom listu *Bombaš*, br. 4/45. Proka Đilas, rođ. 1923. godine u Vognju, bio je komandant 2. bataljona u 1. vojvođanskoj. Poginuo je 22. I 1945. u Senkovcu u Podravini.

TAKAV JE BIO MATROZ

... Zatim mi je Matroz nastavio:

— To je bilo u julu četrdeset druge godine. A neposredno pred žetvu... E, i to ću da ispričam. To je u vezi sa narodnim herojem Duškom Vukasovićem. To je bio jedan od najhrabrijih i najhladnokrvnijih ljudi koje sam sreo u svom životu.

Petrovčić. Svanuće. Desetina partizana, među kojima je i Matroz, ispe se na tavan osnovne škole. Umorni borci odmah pospaše.

Jutro, Stražar, koji je kroz razmaknut crep na krovu posmatrao okolinu, povuče Matroza za rukav.

— Matroz, eno ustaša!

Pedeset ustaša.

— Spremite se za borbu. Samo... tišina!

Borci se spremiše.

Ustaše se zaustaviše pred školom. Stadoše i oba kamiona, natovarena ćebadima i kojekakvim stvarima.

— Šta hoće?

Učitelj izađe pred ustaše. Oni nešto rekoše i odmah počеше da istovaraju svoje stvari.

Matroz pomisli: »Samo da nismo na tavanu!«

Utom se vrata na tavanu otvoriše. Matroz diže pušku... Ulazi učitelj Duško Vukasović.

— Šta je?

— Budite mirni. Ništa se ne bojte Ustaše uspostavljaju postaju. Ništa oni ne slute. Čutite... Fini sam vam pasulj skuvaov, sa kožuricom.

— Ali... šta da radimo?

— Ništa. Sačekaćete mrak, eto.

Zatim:

— Budite bez brige. A ja... ja* moram u Zemun, imam važan partijski sastanak. Vратиću se posle podne. Ništa se ne sekirajte!

Pčvušeći neku veselu pesmicu, Duško Vukasović siđe s tavana.

Ustaša na dvorištu. Dušan mu prilazi:

— Izvinite, da li imate vatre?

Pred polazak u Zemun, Duško donese pasulj:

— Nešto ... tip-top. Hajd', uzdravlju.

Popodne se vrati.
— Doneo sam vam i cigarete iz Zemuna, znam da vam se puši!
Partizani zapališe.
— Nemojte svi odjednom, upalíćete krov!
Ljudi se već privikli na situaciju i — na ustaše niko i ne misli.
— Idem da opravljám tarabu. Časom ću ja to. A za vas... ostaviću prolaz, ne brinite!
Noć.
— U čarapama... ali bez reči!
Jedan za drugim partizani se spustiše s tavanja, nađoše prolaz — utonuše u noć.
— Takav je bio pokojni Duško: hladan, siguran, samopouzdan, priseban — ni top da mu grune iza leđa ne bi ga izveo iz koncepta!
A kad je on stupio u odred?
— Četrdeset druge, te iste godine. Došao je u moj odred sa dvojicom domobrana i doneo sa sobom potpuno ispravan minobacač.

Nosili su me četnici ranjenog...

Bosna.
O Bosni, o borbama vojvođanskih jedinica u Bosni Milan Stepanović Matroz je dugo pričao.
Ovaj slučaj...
Kad se dim razišao, a prašina ponovo sljubila sa zemljom, borci povikaše:
— Pogibe Matroz!
Međutim, Matroz je još dvao znake života.
— Dajte nosila!
Kolona krete. Matroz ječi. Usta mu širom otvorena. U ušima huji. Mina mu je zaglunula uši.
— Ne može on put izdržati!
— Ne može!
— Šta da radimo?
Ujednoj šumici kolona se zaustavi.
Tu ... tu kopajte!

U plitku rupu borci položiše nosila sa svojim komandantom.

— A vi ćete ostati s njim dok kola ne dođu. Poslaćemo ih odmah.

Mesec.

Matroz prvi put dođe sebi.

— Gde sam?

Bolničarka se javi.

— Moraš glasnije govoriti, ne čujem te!

— Znam... ali... tu su samo još dva borca.

— A ostali?..

Devojka ne odgovori.

Pored šumice vodio je seoski put. A odatle... devojčino uho se ne vara: rzanje konja, topot ljudskih nogu. Kola. Škripa točkova.

— Druže, vidi... vidi ko je to!

Borac se odmah vrati.

— Ustaše i domobrani!

Matroz prošapta:

— Drugovi... onda ovde ne možemo dugo ostati. Idite u selo... nađite neke ljude da me prenesu... U selu sigurno ima partizana...

Neprijateljska vojska se zaustavi. Komande. Kazani. Zveket poklopaca. Kuvarske psovke. Planuše vatre.

Borci odoše.

Prođe sat.

Prođe i drugi.

Bolničarka:

— Dosad su se morali vratiti!..

— Morali su. Ali... Idi i ti. Idi. Ostavi me samog. Mlada si... nema smisla da zbog mene pogineš. Ja sam i onako već gotov. Idi.

— Ne, neću. Nipošto. Ja sam bolničarka, pa šta bude tebi, neka bude i meni.

— Idi...

Ćutanje.

— Idi... možda ćeš nekog moći da nađeš da me prenese u selo!

Devojka ne odgovori.

— Neću... ti hoćeš samo da me se otreseš.

— Ama ne... zbilja. Ozbiljno ti kažem.
— Dobro, ali znaj — vratiću se pa našla nekog ili ne našla.

— U redu. U redu.

* — Idem.

— Čekaj. Napuni mi pištolj. Stavi ga ovde... tu... tako.
Ako me ustaše otkriju...

Samo što ne svane.

Bolničarka:

— Stigla sam. Dovala sam...

Matroz razrogači oči. Četnici. Duge šubare, kokarde. Brade. Ma... ne, ne, to on sanja... Ali... zbilja četnici. Prilaze mu... Petorica. Šesti puzi...

Matroz zgrabi pištolj.

Nosila se podigoše.

Vulkan u glavi.

Je r ta devojka pri sebi? Da nije i ona? A možda su to... Matroz je znao... znao je da u okolini postoji grupa četnika koja je naklonjena partizanima i koja se bori protiv ustaša i domobrana. Ali da li je to baš ta grupa: I... kad saznaju koga nose?...

Polje. Livada. Još je mrak, ne vidi se dobro. Jedan četnik nagnu se nad Matrozom.

— Kuda hoćeš da te nosimo?

— U bolnicu. Znete li gde je?

— U bolnicu... partizansku? Bogami ja neću — reče četnik. — To ja neću.

— Ni ja.

— Ni mi nećemo.

Četnici spustiše nosila na zemlju.

— Ljudi...

Četnici se zaustaviše.

— Ljudi... braćo...

Ako zbilja odu, onda je gotovo. Čim se razdani, te nema više šta. Kakav zaklon pruža livada! Ipak, bolje je... bolje je bilo u šumici.

— Ljudi...

Bolničarka uhvati jednog četnika za prsa:

— čoveče, pa jesi li ti Srbin?

— A koji sam đavo?!

— Pa... pa, ako si Srbin...
— Mani se ti toga. Neću ja da idem u partizansku bolnicu, rekao sam. Gde je bolnica... mani se ti toga. Hajdemo, braćo.
— Ali ljudi...
Seljaci opet stadoše.
— Čekajte...
Matroz se seti novca.
— Čekajte... da se pogodimo!
— Nemojte nas uzalud zadržavati, evo sviće.
— Daću vam novaca!
— Novaca?... A koliko ćeš nam dati?
— Lako ćemo.
— Daj ti prvo novac. Pokaži ga.

Jedno vreme, dok im se novac nije zagrejao u džepovima, četnici su nosili ranjenog komandanta bataljona bez gundanja. A tada... Srećom, već su stigli do neke pojate.

— E, dalje nećemo.

U torbici više nije bilo novaca.

Četnici odoše.

Podne.

— Evo partizana! — iznenada uskliknu devojka.

Matroz odahnu.

— A šta je bilo sa onim borcima, onom dvojicom što su pošli u selo? — upitao sam.

Drug Milan Stepanović:

— Pobegli su.

— A bolničarka?

— Kad sam prenesen u bolnicu, izgubio sam je iz vida. Čak sam joj i ime zaboravio. Bio sam dugo u agoniji, posle sam imao i tifus... pa sam zaboravio. A kad sam ozdravio — niko ništa nije znao da mi o njoj kaže. A žao mi je. Bar da joj ime znam!

Vasa Kazimirović¹⁰

¹⁰ Sećanja Milana Stepanovića Matroza pribeležio Vasa Kazimirović, u knjizi *Pod zastavom slobode*, Novi Sad, 1956. Do svog ranjavanja, u junu 1943, Milan Stepanović Matroz (rođen 1920. u Ogaru) bio je politički komesar 3. bataljona 1. vojvođanske brigade.

ŽIVOTA RANITVIĆ SOKO

Rođeni smo u istom selu — Miškovcima. Životin stric Vlada krstio je mene, a otac Vojin mog mlađeg brata i sestru. Životni putevi su nam se rano razišli. Dvadesete godine otišao sam u gimnaziju u Rumi, a nešto kasnije Života na kovački zanat. Retko smo se sretali — sve do rata i ustanka.

Sredinom januara 1942. vraćao sam se autobusom iz Rume za Miškovce. Dva dana ranije razgovarao sam sa sekretarom Sreskog komiteta Milanom Marovićem.¹¹ Podneo sam izveštaz za dalji rad i nešto propagandnog materijala.

Na sedištu iza mojih leđa sedeo je moj kum Života. Pozdravio sam ga:

— Zdravo, kume! Kud tako rano po ovoj zimi?

Autobus je bio poluprazan, ni kraj njega ni kraj mene niko nije sedao i nije mi bilo jasno zašto Života ne odgovara na pozdrav. Nagao se prema meni i progovorio tiho:

— Slušaj i čuti! Ne osvrći se!

Reče da su prošlog dana Nemci pohapsili skoro celo partijsko rukovodstvo. Hapšenja i dalje traju, pa se i on sklanja — ide kod rođaka u Miškovce.

— Ako i kod vas ima nešto, sklonite se. Ko zna dokle će provala stići!

Poslušao sam njegov savet. Drugovima u selu sam poručio da se pripaze, da odu od kuće. Sklonili smo se.

Duša, Gojko i ja vratili smo se u Miškovce tek kad smo saznali da nas ne traže.

Drugi put smo se sreli krajem maja iste godine. Života je došao kod svog rođaka Vase Ranitovića i poručio da želi da me vidi. Vasa me je uveo u sobu u kojoj je sedeo Života. Kraj njega je bila vojnička puška, o pojasu visile bombe. Došao je iz Fruške gore. Napustio je letos Rumu i u Fruškoj gori se pridružio partizanima.

Doneo je pozdrav iz Stejanovaca od Milivoja Savića Trive i poruku da im pošaljemo sve oružje i municiju koje imamo u selu.

¹¹ Milan Marović, farbarski radnik, uhvaćen januara 1942. i streljan maja iste godine u Mitrovici.

— Zašto? — čudio sam se. — To je oružje naših drugova iz rezervnih desetina. Mi čekamo da partizani dođu ovamo ili direktivu da naše desetine krenu u Frušku goru. Ili — da počinemo ovde s akcijama. Zašto da šaljemo, oružje?

— Ne znamo, kume! Ja sam došao po oružje. Drugovi znaju da ga u selu ima i ja ga moram odneti.

To veče smo se dogovorili na sastanku mesnog aktiva da nešto oružja pošaljemo, a nešto zadržimo u selu. Života je odneo šest pušaka i nekoliko bombi.

Treći put smo se sastali krajem jula. Početkom leta iz Fruške gore su se spustile u donji Srem tri desetine partizana. Ubrzo je formirana četa. Života je bio desetar jedne desetine. Sokolova desetina (Soko je Životino partizansko ime) zadržavala se i dejsvovala u ataru sela Obrež i bila strah i trepet za obreške Švabe. Sačekivala ih je na putevima, upadala noću u selo i razoružavala, a one koji su davali otpor — ubijala. Zahtevala je od Švaba ili da napuste Hitlera i sarađuju sa ustanicima, ili — da sele iz Obreža. Koliko je meni poznato, samo se jedan uključio u ustanički pokret, a ostali su iduće godine napustili selo.

— Jak je ovaj Života — reče mi jednog dana politički komesar odreda Voja Jovanović Toma. — Hrabar je i dobro organizuje akcije. Čim brojno ojačamo, postavice ga za komandira čete.

Soko je uforzo postao komandir čete i sa četom novembra iste godine otišao u Bosnu.

Četvrti put smo se sreli novembra 1943. u Ležimiru. Tih dana je Prva vojvođanska došla iz Bosne u Srem. Štab Brigade se smestio u Divoš.

Prisustvovao sam sastanku Štaba Brigade na kom su se rukovodioci dogovorili sa komandantima bataljona o akciji koju pripremaju. Među komandantima bataljona sedeo je i moj kum Života, Tuta kako smo ga u detinjstvu zvali.

Prvi zadatak Brigade bio je da likvidira neprijateljsko uporište u Grgurevcima. Sokolov bataljon je određen da obezbeđuje Brigadu od napada nemačkih kolona, koje će doći iz Mitrovice i Rume čim Brigada počne napad.

Na kraju sastanka prišao mi je Soko:

— Zdravo, kume, šta radiš u Ležimiru? Šta ima novo u Miškovicima? Čuo sam da su fašisti streljali mog strica Radomira!

— Da, ubili su ga, spalili mu kuću i sve staje. A ti? Vidim da si komandant bataljona! Kud si krenuo?

— U bataljon. — Prišao mi je bliže i nastavio šapatom: — Čuo si da ćemo večeras napasti nemački garnizon u Grgurevcima. Biće gužve.

Rastali smo se, Soko ode u bataljon, a ja na ručak. Bili smo gosti komandanta Kamenjara.

Za ručkom sam sedeo kraj Milivoja Savića Trive.

— Video si Sokola? Hvali ga Kamenjar, mnogo ga hvali. Neustrašiv je, a u bataljon je pokupio sve same junake. Samo, žestok je i nema dlaku na jeziku, a to mu smeta. Da nije takav, daleko bi dogurao. Čuo si kakav je zadatak dobio? Teško Švabama ako natrče na Sokolov bataljon.

Soko je rasporedio svoje borce po grgurevačkom groblju i kraj puta Grgurevci—Mitrovica i čekao. Napad je počeo nešto pre ponoći. Partizani su pre napada posekli telefonske žice, pa su fašisti zatražili pomoć raznobojnim raketama. I dok se borba rasplamsavala, Soko je strpljivo čekao. Čekao je sve do tri sata popodne.

Nemci su naišli na tri kamiona i sa oklopnim automobilom, U trenutku kad su počeli da silaze sa kamiona, bataljon je osuo plotunsku poljbu. Sokolovi borci, ne čekajući komandu, krenuli su na juriš i između se sa Švabama. Samo nekoliko neprijateljskih vojnika i oklopni kamion s oficirima uspeli su da se izvuku iz obruča smrti. Nabrojano je više od 50 mrtvih.

Nemci iz Rume i Mitrovice pokušali su još jednom da prodru u opkoljene Grgurevce.

Kasno popodne čuli smo da je juriš Sokolovog i još jednog bataljona bio vrlo uspešan. Razbili su Nemce i oteli dva protivkolca i trinaest sanduka municije, deset mitraljeza i više od četrdeset automata. Čuli smo da su pobili oko šezdeset hitlerovaca.

Predveče drugog dana borbe otišao sam u Štab Brigade. Zatekao sam Sokola i od njega čuo pojedinosti o akcijima njegovog bataljona.

Komandant Kamenjar nam je rekao da se u Grgurevcima drži samo još jedan, jako utvrđen bunker i da opkoljenim Nemcima dolaze u pomoć sa svih strana. Brigada će napustiti Grgurevce i savetuje da se i pozadinci izvuku iz obruča.

Još pre dana napustili smo Divoš, krenula je i Brigada za Bosnu, a nekoliko dana kasnije napustili su Grgurevce i svi stanovnici nemačke narodnosti. Grgurevci su postali slobodni.

Sokola sam peti put sreo 1945. Postavili su ga za komandanta Sremske Mitrovice. Penzionisan je u činu majora i posle rata se nastanio u Mitrovici. Nosilac je Partizanske spomenice 1941.

Jefta Jeremić¹²

BRANKO DAN FERDŽA

U Sremu je za vreme lečenja od zadobijenih rana uhvaćen, zverski mučen i obešen jedan od najhrabrijih boraca i najomiljenih drugova u Bcrigadi Branko Dan Ferdža, kovački radnik iz šašinaca. Ferdža je bio cenjen ne samo zbog svoje neustrašivosti, nego i što za njega onako krupnog i snažnog nikad ništa nije bilo teško i nemoguće. Imao je samo jednu »manu« — velika stopala. Zbog njih je ostao bos, iako je u to vreme bilo cokula i čizama zaplenjenih od ustaša, domobrana i Nemaca. Njegovog broja nije bilo. Nije imao izbora, morao je navući »vrce«. Vreme je bilo čas sunčano i toplo, čas hladno i kišovito, a pustim »vrcama« ne odgovara ni, jedno ni drugo. Kad je sunčano i toplo, skupljaju se i stežu noge da svici iskaču iz očiju. Kad je kiša, rašire se a spadaju s nogu i klize kao da čovek ide po ledu.

Brigada se jednom po nakvašenom zemljištu spuštala ka Rastošnioi,[^] a zatim penjala prema Ravnom Zaviđu. Ferdža je sišao niz padinu, uglavnom, na stražnjici i leđima. Sav je bio umazan od blata. Prave muke su nastale tek kad je počelo penjanje uzbrdo. Napravi dva-tri koraka, da bi otklizao pet-šest

¹² Jefta Jeremić, *Ljudi Srema u ratu i revoluciji*, Novi Sad 1980.

unazad. Ponosan na sebe, jer »sve može«, odbijao je pomoć drugova, pa su se scene ponavljale.

Nije Ferdža samo zbog toga skretao pažnju cele kolone na sebe. Iznerviran, a žustar i prgav, neprekidno je psovao sve bogove i svece, ne zaboravljajući ni Hitlera, Musolinija, sve moguće kvislinge i izdajnike u zemlji i van nje, od kojih za neke borci do tada nisu ni čuli. Drugovima je bilo žao Ferdže i njegovih muka, ali nisu mogli da se uzdrže od smeha. Nije on to oti tražio. Laknulo je i njemu i svima kada se dočepao kamenite staze.

Jovan štokovac

VUKAŠINOVI RAFALI

Da Prva vojvođanska brigada za vreme rata pređe uspešno svoj trnoviti ali slavni borbeni put i postane snažna borbena jedinica Vojvodine i Jugoslavije, te dobije i naziv proleterska — dao je svoj doprinos i njen borac od prvih dana Vukašin Lajbenšpreger Švaba.

Ratni puškomitraljezac Vukašin Lajbenšpreger, rođen 1923. u sremskom selu Frogaru, bio je po svojim kratkim uvek za neprijatelja smrtonosnim rafalima poznat u celoj Brigadi. Ti ubitačni i u borbama presudni Vukašinski rafali često bi ozarili lica svim borcima do kojih su dopirali, pa i onda kada bi misao o beznadežnoj situaciji ili neophodnom povlačenju sa položaja bila svakome jasna i neizbežna.

Njegovi rafali su od jula 1942. godine kada je stupio u partizane bezbroj puta u borbama na Fruškoj gori i u Sremu, u Semberiji i na Majeveci, u Birčiji i na Trebavi, na Jelici i Konjuh, u Bosni i Hercegovini, u Crnoj Gori i u Srbiji u svakodnevnim borbama sa Nemcima, domaćim Švabama — folksdojčerima, belogardejcima, ustašama i domobranima, četnicima i zelenokadrovcima i svim mogućim i nemogućim neprijateljskim ološem iznenadno menjali naizgled jedino mogući tok događaja.

Borbena i revolucionarna porodica

Neuspeh ili povlačenje njegove jedinice, a katkad u vezi s time i pomeranje jedinice — ti njegovi raMi često su pretva-

rali u nepredviđeno nastupanje, u snažan juriš i u pobjedu. *Trebali* štefceti municiju, iako nam je »oni daju« prilično uredno, i bar za sada u dovoljnim količinama — govorio je skoro bez osmeha Vukašin!

I začutao bi i ponovo bi zamišljeno gledao svojim plavim očima nekud u daljinu, misleći verovatno na svoje najbliže: majku Kristu oca Lazara ćurčića, braću Tošu i Veljka (svi učesnici NOB), ujaka Jožefa Lajbenšpregera Dimu, starog progarskog kubikaša i predratnog člana KPJ, rođenog brata, svog idola Dime, Čaki Mišu, takođe aktivnog borca revolucije, brata od ujaka Antona Tona, sina legendarnog Dime, takođe učesnika NOB, teču Idn Kelera, nosioca Partizanske spomenice 1941.

Ipak, najčešće je mislio na svoju pametnu sestru Vuku, okruglih obraza, čestitu i čednu. Početkom 1942. kada je postao član SKOJ-a, a pod uticajem svog ujaka Jožefa Dima, često je govorio svojoj sestri Vuki: »Spremaj se Sejo i ti. Dolazi novo vreme. Treba se dobro pripremiti...«

Njoj se činilo da nikada kao u tim trenucima nisu bili tako bliski, tako sjedinjeni, tako potpuno svoji i da Vuikašinovo bucmasto lice, ozareno neobičnim sjajem onoga što je dolazilo, nikada nije bilo tako drago i tako jedino — samo njeno!

Rastala se s bratom Vukašinom teška srca, jula 1942. kada je otišao u Frušku goru.

Nešto docnije, pošla je i ona njegovim putem.

^Vuka, sestra, našla se u stroju Prve vojvođanske brigade kao svesna ugledna i cenjena bolničarka. Svi su je, a naročito ranjenici i bolesnici, voleli i poštovali. Kao hrabra i izuzetno izdržljiva, prošla je ona sa Brigadom sve teškoće i golgotu koju samo okrutni rat može da stvori. U borbi kod Bara na Zelen-gori 1944. teško je ranjena u oba kuka. Preživela je te svoje rane i nastavila da uspešno obavlja svoju humanu i plemenitu dužnost bolničarke sve do kraja rata.

Eto, u takvoj naprednoj i hrabroj porodici, odnosno sredini, rastao je i izrastao u primernog i neustrašivog borca i rukovodioca Vukašin Lajbenšpreger Švaba!

Nije mogao bez puškomitraljeza

Bio je Vukašin dugo, veoma dugo borac-puškomitraljezac, iako su Štab Bataljona i Štab Brigade još ranije doneli odluku,

a iz nekih razloga stalno odlagali njeno ostvarenje — da se odredi na odgovorniju dužnost. Uporno je Vukašin uveravao i jedne i druge, a naročito tadašnjeg komandanta Brigade Iliju Bogdanovića čiču, da će jedino s puškomitrajezom odgovoriti zadatku koji mu je poveren. Zalagao se za to da bude puškomitrajezac, strasno, sa sjajem u očima, kao u borbi, kao u svojoj povremeno čudnoj samoći.

Ipak, trebalo je i morao je da preuzme jednu četu i njoj komanduje. S teškom mukom pristao je na to, ali pod uslovom da u borbama bude s puškomitrajezom.

Treba štedeti municiju i »nagariti« po neprijatelju govorio je borcima, tumačeći na taj način kratkoću svojih smrtonosnih rafala. AM to nekoliko reči izražavalo je mnogo, mnogo više! Baš svojom oskudnošću i mirnoćom te naizgled baznačajne reči budile su u njima duboko poverenje u neobičnog, nenadmašnog i omdljenog puškomitraljesca i komandira čete.

— Dok je nama boraca kao što je Vukašin, očistićemo zemlju od okupatora, tako da će nas, bogme, dobro zapamtiti! Za večita vremena! — govorili su borci među sobom i zaključivali: sa Vukašinom svuda! Kao i ovde, na ovom sudbonosnom maršu kroz Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Srbiju, Vojvodinu, Hrvatsku, Sloveniju i dalje, do konačne pobeđe nad fašizmom.

Vukašinih sedamnaest rana

U 3 časa po ponoći 18. marta 1944. Prva i Druga vojvođanska brigada napale su neprijateljsiki garnizon u Koraju u kojem je bilo Oko 1.500 vojnika, uglavnom Nemaca. Drugi bataljon Prve brigade, a u njemu i Vukašinova jedinica, nastupao je ispod Međednika prema Gajevima.

Kad je u zoru otpočeo napad, oko Vukašinovog puškomitraljeza, postavljenog skoro sasvim na levom krilu čete, na rubu šume, pored velikog šupljeg panja, skupila se grupa mladih boraca[^]

Borci čete su na dati znak, ali još ne videvši neprijatelja, otvorili iz svojih pušaka brzu paljbu. Odjednom, uprkos toj vatri, pojavi se grupa Nemaca pokušavajući da zaobiđe levo krilo čete. Vukašin se okrenuo za devedeset stepeni u levo, nanišani i pritisnu obarač svog puškomitraljeza. Nemci su zastali, pali iza busenja zemlje. Čula se njihova dreka i odmah zatim divlji jauk pogođenih!

U zanosu borbe, tek nešto docnije, na svom vratu Vukašin oseti jak bol i mlaz vruće krvi koji se slivao niz ožnojana leđa... Zatvorio je oči, škripeći zubima, ali ih je ubrzo otvorio.

Druga grupa Nemaca se ponovo počela prebacivati, opet na levom krilu čete! Njihove zelene uniforme i veliki šlemovi vukli su se sada po zemlji oprezno, približavajući se pravo puškomitraljezu. Iako već ranjen, Vukašin je ponovo nanišanio i pritisnuo obarač...

— S desna — javljao mu je kurir — dubodolinom, sa gole kose, prebacuje se i odstupa naša 1. četa!

Okrenuo se i uočio kako u gustoj masi trčeći na kosu izbijaju Nemci, te kako se jedna grupica vrti oko nečeg. Jasno mu je bilo — nameštaju teški mitraljez!

— Psi! — viknu jetko prema njima, iako je znao da ga ne mogu čuti. I ponovo, uspravno stojeći, pritisnu obarač svog već užarenog puškomitraljeza...

Iznenadni udarac neprijateljskog zrna u desno rame i desnu stranu glave odbaci ga od puškomitraljeza. Sav obliven krvlju, raširenih ruku, pao je na vlažno lišće s glavom pored otvorene torbe, iz koje su virili redenici s municijom.

Šumom su se razlegale eksplozije ručnih bombi. Sve bešnje je ključala puščana i mitraljeska paljba...

... Nosili su ga nekud zadihano, žurno, prvo kroz sasvim mlad gust čestar, zatim preko nekog crnog niskog žbunja priljubljenog uz žutu zemlju, pa kamenim ko zna kad isušanim koritom nekog potoka.

Nosioći su posrtali (i sapletali se o panjeve i oborena stabla, po* klizavim naslagama vlažnog šumskog lišća. Kroz sve jaču obamrlost nazirao je zajapureno crveno i od znoja mokro Jovanovo lice i crne, uvek umiljate sitne oči bolničarke Ruže koje su se svetlele negde nad njim, čas tu, čas tamo.

Previjen i pokriven Ružinim šinjelom, ležao je na zemlji, u dnu sasvim uske, male klisure gusto obrasle mladom šumom, očekujući <da bude prenesen u brigadni sanitet...

Napad na Srebrnih i ponovno ranjavanje

Osamnaestog maja od osam časova ujutru pa do uveče vođene su borbe na položajima oko sela Donje i Gornje Straže i drumu Straža—Srebrnik sa oko 450 vojnika SS divizije i

mobilisanim muslimanskim stanovništvom kojeg je bilo u svakom selu tog područja.

Dva bataljona Brigade (Prvi i Drugi) vodili su ogorčene borbe na tim položajima.

U tim borbama, među ranjenicima iz Brigade, ko zna po koji put, opet je bio Vukašin Lajbenšpreger, član KPJ, čuveni i hrabri, po specijalnosti nenadmašni puškomitraljezac, kome rane nikad potpuno nisu ni zarasle, a on bi se našao u borbenom stroju svoje jedinice...

Daleko, iz pravca Srebrnika, u čudno dugim rafalima zaklokotali su puškomitraljezi, teško je bilo razabrati koliko njih, Odjeknula je tupa eksplozija bombe, pa druga, pa treća, četvrta. .. Eksplozija ručnih bombi zaglušile su za trenutak klokotanje puškomitraljeza, ali ono se nastavilo posle eksplozije bombi još čujnije, jer je sve to nadjačao puškomitraljez smešten negde sasvim blizu, nad ćuvikom Gornje Straže iz pravca Srebrnika. Bio je to Vukašinov puškomitraljez...

Grupa boraca, omladinaca jedne čete, okupljena oko sekretara SKOJ-a Brigade i komesara čete koji im je delio radio-vesti, trgoše se od tih rafala.

— Verovatno naši prelaze drum Straža—Srebrnik završavajući gonjenje zaostalih Nemaca — zaključi u sebi brigadni sekretar SKOJ-a.

Borci nastaviše svoj razgovor o događajima u Sremu i Vojvodini na osnovu dobijenih vesti.

Zagledani u pravcu Gornjih Straža, odnosno prema Srebrniku, gde su ponovo učestale eksplozije ručnih bombi, ugledasmo kako iz šumarka, na otprilike stotinu metara, izlazi grupa boraca. Išli su polako, zamišljeni, pogled uprtih u zemlju i nekako pogrbljeni.

Kad su se približili, videli srno između njih nosila napravljena od drvenih oblica i granja, kao i ošišanu i uvijenu u zavoj glavu ranjenika pokrivenog kratkim nemačkim šinjelom.

— Ej vi! Što stojite? što ne pomognete — čuo se glas iz grupe sa nosilima.

Komesar čete naredi četvorici boraca, koji bez pušaka otrčaše u susret nosiocima ranjenika, a zatim pođe i on za njima.

Grupa sa nosilima bila je već sasvim blizu.

— Vukašin! Pa to je naš drug komandir čete! — dopreše do naše grupe iznenadni uzvici, iskidane zapovesti komesara koje su nadjačavale žamor boraca u našoj grupi.

— Neka Smilja odmah nabavi, ikako god zna, malo mleka! Stojane, vidi' u komori da li je ostalo bar malo šećera! Lakše! Spremite udoban ležaj, u onoj kući pod borićima! Brzo!

Gledao je Vukašin, ne govoreći ništa, otvorenim očima grupu boraca, komesara, sekretara SKOJ-a, Ružu bolničarku i njen odnekud poznati, kao da je sestre Vuke meki blago uvijeni pramen devojačke kose nad čelom...

Pojedinačni, sve dalji pucnji koji su dopirali do kuće, bili su za Vukašina skoro nečujni.

Nije pokušavao da govori, samo se nasmešio blago i skoro neprimetno što je značilo — eto mene ubrzo, ponovo među vama — u stroju Brigade...

Hvala ti, Vukašine, dragi družo

Prva vojvođanska brigada je ćelu noć u pokretu ka Loznici, Mačvi, Šapcu, Obrenovcu, Beogradu, Sremu i svojoj ravnoj Vojvodini. . .

Brigadu su »pratili« u prethodnim borbama razbijene grupe četnika, koje nisu smele da stupe u kontakt sa našom zaštitnicom, išle su za njom i čekale.

Nad Cerom sviće, Brigada je zastala, dat je kratak odmor.

Damjan, omladinski rukovodilac Brigade, nalazio se na začelju brigadne kolone. Na dati znak za odmor, borci su, se jedan pored drugog spustili na stazu. Damjan to nije učinio! Stajao je nepomično i čuteći minut-dva. Mahinalno i nesvesno krenuo je nekoliko koraka i sišao sa staze. Začas, u trenu, okliznuo se i pao u jednu vododerinu obraslu visokom, od rose mokrim paprati. Ovaj pad, iako iznenadan, nije ga uzbudio, naprotiv, godio mu je. Visoka paprat orosila mu je ruke, lice, odelo i automat. Pored toga, on se prijatno osećao. Ispružio se po paprati koliko je dug, da bi predahnuo dok se ne krene dalje.. Namesti svoj »partizanski jastuk« automat i kožnu torbicu pod glavu i zaspao kao radosno i sretno dete.

Posle kraćeg odmora krenula je Brigada dalje, za njom i brigadna zaštitnica, u kojoj su se nalazili delovi Drugog bataljona i jedan deo tehničke čete Brigade.

U tehničkoj četi, pored ostalih iskusnih i proverenih boraca, nalazio se u to vreme i čuveni puškomitraljezac Vukašin Lajbenšpreger. Njega je Štab Brigade povukao iz bataljona da bi ga

malo odmorio od borbi i sačuvao kao budućeg zamenika komandanta bataljona, jer je opet, po već ne zna se ni koji put, pri prelasku Drine, bio ranjen, ali sada lakše.

I dok je Brigada odmicala posle zastanka, iz sredine kolone, gde se kretao i deo Štaba Brigade, preneto je »da Damjan požuri napred«. No, njega u koloni a ni na njenom začelju nije bilo.

Za to vreme, on je u »udobnoj« vododerini, na mekoj papradi snevao svoj ratni put...

Kako je Brigada odmicala, tako se za njom kretala i četnička grupa. Prošla je mesto gde se Damjan »odmarao« ne primetivši ga.

Srećom, neko se u komandi tehničke čete snašao i poslao natrag, prema mestu gde je Brigada bila zastala patrolu da potraži Damjana. U toj patroli iako nedovoljno oporavljen od poslednjeg ranjavanja, kao i uvek kad je bilo najpotrebnije bio je i Vuikašin. Krenula je patrola na čelu sa Vukašinom u potragu za svojim drugom!

Istovremeno se kretala vrlo oprezno i bojažljivo i četnička petorka, prateći i dalje kolonu Brigade. Sudar brigadne patrole i četničke grupe bio je neizbežan.

I tu ispod Cera, na domak Mačve i Pocerine, kao bezbroj puta ranije u Bosni i Hercegovini, bez glasnih komandi, bez doziva, bez ikakvog drugog znaka ili ma kakvog nagoveštaja — odjednom se oglasi svojim rafalima Vukašinov puškomitraljez.

Dva-tri kratka, po staroj i uvežbanjoj taktici — iznenadna i smrtonositna rafala raspršiše brigadnu »pratnju« — četničku grupu. Dvojica dobro ugojenih bradonja ostala su zauvek u podnožju Cera.

Ti kratki Vukašinovi rafali trglđ su Damjana iz sna.

Trljajući obema rukama pospane oči, on u istom trenu ču poznati Vukašinov prodorni mnogoglasni uzvik: »Nagari, đikane!«, uzvik od koga je zastajala krv u žilama i oduzimao se dah. I Damjan nekako stidljivo i tiho ali ipak čujno reče:

— Tu sam, Vuikašine, dragi družo. Hvala ti!

Užurbanim koracima i zagrijem krenuli su zatim da bi što pre stigli kolonu Brigade, koja je hitala ka novim poredama...

Zdravko Damjanović

Bolničarke Prve vojvodanske brigade, proleće 1945. godine.

Grupa intendantskih oficira Prve vojvodanske brigade. S leva na desno: Milan Badanjac Zoran; Stojan Marie i Jova Grijak.

Grupa boraca i rukovodioca Prvog bataljona Prve vojvodanske u proleće 1945. godine. Drugi s'desna, stoji Slavko Savić Kvaternik, komandant i do njega Radomir. Sedi sa harmonikom Zora Živanović, zamenik komesara bataljona i Jovan Ritopečki, ratni fotoreporter Prve vojvodanske brigade (Snimio: J. Ritopečki).

Na zaplenjenom oklopnom vozilu u Sloveniji, maja 1945. godine. Prvi sleva na vozilu: Rađe Banjeglav Kovač; tika Stojšić, komandant brigade i Vukašin Lajbenšperger Švaba. Ispred vozila su: Jovan Štokovac Džoje, komesar brigade i Luka Jojić Lukin. Desno od tenka su: Gosoojinka Lazarov i Žika Gurban.

Pripadnici nemačkih elitnih divizija predaju se borcima Prve vojvodanske brigade u okolini Celja, maja 1945. godine. (Snimio: Jovan Ritopečki)

Delovi Prve vojvodanske brigade ukrcani u zapljene nemačke kamione pred početak marša za Korušku, radi presecanja odstupnice neprijateljskim kolonama kod Blajburga, maj 1945. godine. (Snimio: Jovan Ritopečki)

Borci Prve vojvodanske brigade iz Beograda prilikom posete mestu gde je aprila 1943. godine formirana Prva vojvodanska brigada.

Sa jubilarne proslave formiranja Prve vojvodanske brigade, Novi Sad, 1983. godine.

DA NIJE BILO KOMANDIRA ŠVABE

Drugi bataljon Prve vojvođanske je 13. aprila 1944. dobio jasan zadatak da sa Majevice transportuje što više hrane u Birač. Hrana će i te kako biti potrebna za čelu Brigadu i druge jedinice koje su predviđene da se prebace u Birač. Bataljon je sa tovarima hrane na konjima uspešno marševao po noći, dubokom snegu i hladnoći prema Birču, prema Osmacima.

Koračam u koloni... Prvi put sam u životu doživeo da osetim kako čovak može hodajući da spava. Nosi te odgovornost, jer zadatak je pred bataljonom ozbiljan, ali je noć duga, snage vrlo malo jer je tih dana ishrana vrlo slaba. Ideš i spavaš, i samo osećaš topot konja i sneg pod nogama. U takvom snu vreme prolazi, probudim se onog trenutka kada glavom udarim u sapi konja-brđana koji grabi kroz noć sa tovarom hrane. Buđenje je samo za trenutak, popravim titovku i pušku i opet dremež, možda još jači, jer sam već stekao neko iskustvo i hrabrost da se i hodajući može spavati.

I u jednom trenutku, sigurno zbog loše cirkulacije i slabe ishranjenosti, zbog velike hladnoće i slabe obuće, osetio sam veliku iznemoglost. Držim se još jedno vreme na nogama, ali ubrzo dolazi do gubljenja svesti. U glavi mi je neka zbrka, i u trenutku dok smo se spuštali niz jednu planinsku nizbrdicu, pao sam ukočen kao proštac. Drugovi su me odmah prihvatili i sva sreća u blizini se našlo i nekoliko kuća pa je tu usledio i kraći zastanak. Moj komandir Vukašin Lajbenšpreger, popularni Švaba, naredio je da me odvedu u jednu od tih kuća. Drugovi su me smestili u jednu toplu prostoriju. U jednom momentu se tu našao Vukašin i onako energičnim, nama dobro poznatim glasom naređuje borcima da me brzo prebace u hladnu prostoriju. Ova njegova snalažljivost u takvoj situaciji je pomogla da se postepeno »otkravim« i dođem k sebi. To mi je tada spasio život. I danas se pitam otkud tada ovakva ideja mom Progarcu Vukašinu, inače mom školskom drugu, a onda se nameće zaključak: pa Vukašin je bio već stari partizan, pregre-meo je on dotle dve jake snežne zime po Semberiji i istočnoj Jtosni i verovatno je imao još ovakvih slučajeva.

Posle teškog naprezanja i borbi, naš Drugi bataljon stigao je uspešno sa hranom u Birač. Tamo smo se nekoliko dana odmarali. Stigli su i drugi bataljoni i Štab Brigade. A ja sam

nakon izvesnog vremena osetio kako mi se od ovog smrzavanja čisti organizam kroz jedan veći otvor na glavi. Nosio sam od tada i sve tokom leta povezanu glavu i izgledao kao Turčin sa čalmom na glavi.

Narod Birča i partizanske jedinice, kako moje Brigade, tako i drugih jedinica koje su se tu na oslobođenoj teritoriji Birča nalazile, dobile su i u ishrani veliku pomoć, u čemu je Drugi bataljon Prve brigade dosta doprineo. A ja sam i dalje bio sa čalmom na glavi.

Milan Živojnović

MINER KRSTA

Prva brigada (korača po Bosni
Uskom stazom kamenom,
I ja s njima u koloni
K'o borac nov.
Kad s čela zazvoni — živi telefon
Miner Krsta napred — prenesi.
Brže, brže — Kamenjar traži,
Miner Krsta što brže napred.

Zastala kolona i pravi mesta
Da prođe miner, da prođe drug.
Drugarice!
Sada ćeš videti našeg minera.
Pa to je junačina i drugarčina.

Žagor sve bliže — smeši se čovek,
Poznato lice — poznat mi hod.
Drugovi, drugovi!
Pa to je kovač Krsta
Drug iz sela mog.

Go&pojinka Raciomirović-Lazarov

DESETAR SLOBODAN JOVANOVIĆ MRKI

U donjosremskom selu Grabovcima živeo je donedavno ratni vojni invalid, bivši borac Prve vojvođanske proleterske brigade Slobodan Jovanović Mrki. (umro je 1990. godine — Prim. N. B.).

Kao i mnogi drugi Grabovčani, ostavio je početkom 1943. svoje selo i sve što je u njemu imao i krenuo u neizvesnu borbu protiv neprijatelja, u borbu za slobodu, za bolji i srećniji život.

Tako se Mrki našao pre četrdeset i šest godina u stroju Prve vojvođanske brigade kao njen borac i učesnik revolucionarnog i borbenog puta.

Disciplinovan i hrabar, samoinicijativan i snalazljiv, kao i ogromna većina mladih u Brigadi, ulbrzo je postao i član SKOJ-a, a zatim i član KPJ. Seća se on i radosno priča, iako stidljivo, škrtim rečima — kako ga je komesar »Buđoni« primio u Partiju.

U našoj brigadi postojao je i primenjivan je neprikosnoveni kriterijum — da se najubojitije oružje dodeljuje proverenim borcima, koji će ga na najbolji način znati iskoristiti u borbama. A Mrki je bio baš takav borac: Kad je borbena situacija zahtevala, on je bio bombaš, a kad je trebalo, bio je puškomiitraljezac, automatičar ili »džonbulista«.

Početak avgusta 1944. godine nemačke, ustaške i četničke snage krenule su ponovo u ofanzivu sa ciljem da okruže i uništene naše jedinice u dolini reke Krivaje, ili da nas odbace na zapad i time spreče novi pokušaj da pređemo iz Bosne u Srbiju.

U toj situaciji štab Korpusa izdao je naređenje za prelazak komunikacije Sarajevo—Rogatica i napad na železničku stanicu Renovica, odnosno komunikaciju Sarajevo—Višegrad, a potom prelazaki na prostoriju južno od ove pruge.

Železničku prugu oko stanice Renovica i samu stanicu obezbeđivale su i branile ustaše i domobrani pod komandom zloglasnog ustaškog komandanta Jerka Sudara. Neposredno oko stanice su postavljena jaka obezbeđenja i podignuta utvrđenja, iskopani rovovi...

Pre napada na železničku stanicu organizovano je izviđanje "i osmatranje sa okolnih brda i uzvišenja iznad Renovice.

U železničkoj stanici Renovica je uočen i oklopni voz. Posada ovog oklopnog voza je verovala da joj se ništa ne može

desiti pa se hladnokrvno, osiono i samouvereno kretala sa oklopnim vozom prugom ispred železničke stanice...

Prva vojvođanska brigada, kao prethodnica 12. Korpusa, izbila je u zoru 8. avgusta 1944. u dolinu reke Prače i naspram Renovice. Tog jutra nad objektom napada nadvila gusta magla. Pošto se magla malo podigla, neprijateljski položaji su obasuti jalkom vatrom iz celokupnog naoružanja naših jedinica. I neprijatelj je, kao sumanut, odgovorio svojom paljbom.

Naši borci, međutim, vešto kao panteri privlačili su se sve bliže. Kada su se sasvim približili stanici, počeli su da je tuku iz oružja koje ustaše i domobrani Jerka Sudara do tada nisu ni poznavali. Bilo je to reaktivno pešadijsko oružje engleskog porekla, koje su naši borci popularno nazivali »džonbul«. To oruđe je iz neposredne blizine razbijalo svaiki oklop.

Otpočela je žestoka borba za železničku stanicu i uništenje oklopnog voza u njoj. U toj borbi, svoju hrabrost i umeće u rukovanju i ovom vrstom oružja potpuno je iskoritio i desetar Slobodan Jovanović Mrki. On je sa ostalim borcima iz ove jurišne grupe iz neposredne blizine raspalio svojim »džonbulom« po oklopnom vozu. Već od prve ispaljene mine suknuo je veliki dim. Zatim je usledila druga, pa i treća mina — i oklopni voz je buiknuo i prestao da »patrolira«, tj da se kreće po stanici.

Tako je grupa boraca, među kojima i Mrki, preciznim gađanjem iz neposredne blizine, hrabrošću i staloženošću doprinela neposredno i lično da se uništi oklopni voz, zauzme železnička stanica i tako omogućiti prelazak naših jedinica preko pruge.

Pri napadu na železničku stanicu i oklopni voz u Renovici uništena je skoro cela posada oklopnog voza i zaplenjeno automatsko oružje, veća količina municije i druge opreme. Sama železnička stanica i uređaji u njoj potpuno su demolirani, tako da je taj objekat na pruži bio potpuno onesposobljen za upotrebu.

Borbu za železničku stanicu Renovica i uništenje oklopnog voza sa okolnih brda posmatrao je operativni deo štaba Korpusa i Štaba Divizije, među kojima i komandant Danilo Lekić Španac. Komandanti i svi ostali su ozarenih lica i veseli, a grupa boraca zajedno sa Mrkim presrećna jer je izvojevala veliku pobedu.

Od svih borbi u kojima je učestvovao kao borac Brigade, Slobodanu Jovanoviću Mrkom ovo je bila i ostala najdraža i najznačajnija pobjeda, posebno i zbog toga jer je tog dana »proslavljao«, na ratni način, svoj šesnaesti rođendan.

Istog dana kada je oklopni voz uništen i prelaz preko željezničke pruge bio slobodan, Brigada je krenula dalje na jug, ali sada kao zaštitnica Korpusa, uz slabo naseljenu i siromašnu Jahorinu. Prvi put posle tri neprospavane noći jedinice Brigade dobile su kraći predah i odmor. Celim putem do tog mesta nas je pratio snažan pljusak, što je još više iscrpelo već premorene borce.

Iako premoren, gladan i »moikar do gole kože«, na predviđeni odmor sa svojom jedinicom stigao je Mrki.

Spustio se na mokru i blatnjavu zemlju da malo predahne i na taj način skupi novu snagu za nove borbe koje očekuje njegovu Brigadu! Ispod njega i njegov »džonbula« tekli su mlazevi vode od avgustovske kiše... To mu nije smetalo da brzo zaspi. Taj odmor je zaista i zaslužio...

Zdravko Damjanović